

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології

**ПОЛІТИЧНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА
В ХХІ СТОЛІТТІ (НА ПРИКЛАДІ США ТА УКРАЇНИ)**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 – Політологія
освітнього рівня «бакалавр»

студента
IV курсу ОР «бакалавр»
денної форми навчання
Олександра КОСТЮЧЕНКА

Науковий керівник –
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології
Ярослав ТЕЛЕШУН

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Теоретичні засади дослідження явища політичної поляризації	5
РОЗДІЛ II. Передумови та наслідки політичної поляризації суспільства США та України в XXI столітті	21
2.1 Політична поляризація сучасного суспільства США	21
2.2 Політична поляризація суспільства в Україні	33
РОЗДІЛ III. Порівняльна характеристика політичної поляризації суспільства в США та Україні	43
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Перше десятиліття XXI століття багато дослідників назвали піком політичної поляризації в більшості країн світу. Виявом цього стали: референдум про «Брекзит» в Великій Британії, Революція Гідності в Україні, вибори президента в Україні 2019 року; вибори президента США в 2016 та 2020 роках; протести проти заборони абортів в Польщі 2020-2021 рр, різне відношення до мігрантів в країнах ЄС, вихід Туреччини із Стамбульської конвенції в 2021 році тощо.

Політична поляризація веде за собою катастрофічні наслідки: деконсолідація нації, поява сепаратистських течій, нестабільність держави, численні протести. В найгіршому варіанті – громадянська війна та людські жертви.

Сьогодні вчені-політологи активно заговорили про політичну поляризацію через вибори президента США, що пройшли в листопаді 2020 року. Уся передвиборча гонка та події під час та після оголошення результатів виборів стали лакмусовим папірцем, що показав рівень поляризації американського суспільства, який дослідники назвали найвищим за останні десятиліття. Суспільство Сполучених Штатів Америки вперше так категорично розділено на республіканців та їх прихильників і демократів та тих, хто підтримує їх.

Проте, поки увага всього світу прикута до американського континенту, в різних частинах світу поляризація також зростає – Україна не виняток. Попри військову агресію зі сторони Російської Федерації, суспільство досі неконсолідоване. Україна поляризована на проєвропейську та проросійську частину. Є й інші питання, які «роз'єднують» українське суспільство: COVID-19 та боротьба з ним, мовне питання, релігійне питання тощо. Проте саме політичну деконсолідацію та поляризацію дослідники визначають найбільш небезпечними для української державності.

Отже, актуальність дослідження питання політичної поляризації визначається необхідністю визначення причин та наслідків цього явища в різних куточках світу. Адже це допоможе вже в практичній площині політики викоринити цю проблему та консолідувати суспільство.

Об'єкт дослідження: політична поляризація суспільства.

Предмет дослідження: політична поляризація суспільства в XXI столітті на прикладі України та США

Мета кваліфікаційної роботи. Розглянути явище політичної поляризації суспільства в США та Україні на початку XXI століття.

Завдання:

- Розглянути теоретико-концептуальні підходи дослідження явища політичної поляризації;
- Розкрити передумови та наслідки розвитку політичної поляризації суспільства в США;
- З'ясувати передумови та наслідки політичної поляризації в українському суспільстві;
- Виокремити спільні та відмінні риси проявів політичної поляризації в США та в Україні.

Основні методи використані у даній роботі:

Історичний метод: був використаний для дослідження проявів політичної поляризації в США з початку 1960-тих до сьогодення, та з початку 1990-тих до сьогодення в Україні.

Порівняльний метод: використаний для аналізу спільних та відмінних рис у політичній поляризації США та України.

Системний метод: використаний для всеохоплюючого розгляду політичних та суспільних процесів в США та Україні та їх вплив на розвиток політичної поляризації.

Структура роботи. Мета та завдання роботи зумовили таку структуру: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку і списку використаних джерел (у роботі використано 50 джерел). Обсяг: 60 с.

РОЗДІЛ І

Теоретичні засади дослідження явища політичної поляризації

Йозеф Шумпетер – засновник теорії елітарної демократії, визначав демократію наступним чином: «...демократичний метод – це інституційний механізм прийняття політичних рішень, при якому люди отримують владу приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за народні голоси» [47, с.269].

Проте менш відомим є його твердження, що належне функціонування демократії, яка визначена таким чином, залежить від кількох передумов. Одна з них є демократична стриманість, згідно з якою демократичне управління можливе лише тоді, коли всі учасники приймають демократичні принципи. Тобто успіх демократії вимагає консенсусу щодо її принципів. За словами Шумпетера: «Всякий раз коли ці принципи ставляться під сумнів і виникають проблеми, що розбивають націю на два ворожі табори, тоді демократія працює як недолік» [47, с.296].

Шумпетерівська традиція в політичній науці почала розгалужуватись, проте обидві головні школи-послідовники Шумпетера серйозну увагу приділяли питанню консенсусу та розбіжностей. Так згідно економічної моделі демократичних змагань, яку запропонував Ентоні Даунс наприкінці 1950-тих у своїй книзі «Економічна теорія демократії», якщо переваги виборців будуть слідувати звичному рівномірному розподілу по ліво-правій ідеологічній шкалі, то конкуруючі політичні партії будуть ідеологічно «зсуватись» в центр. Яка б партія не перемогла на виборах, центронаправлена тенденція, яка викликана конкуренцією, призведе до державної політики, що ґрунтується на консенсусі. Проте, якщо на ліво-правій ідеологічній шкалі в центрі знаходиться найменше виборців, а по краях найбільше, то партії будуть маневрувати у крайні праві та ліві сторони. По словам Даунса, в такій ситуації хто б не переміг на виборах, результатом може стати громадянська війна [30].

Інша школа – політико-соціологічна теорія демократичного елітизму. Ця теорія, розроблена Джоном Гіглі у 1980-тих, перенаправила увагу з конкуренції на соціальні і політичні передумови стабільності ліберальних демократій. Замість конкуруючих політичних лідерів Гіглі і його колеги зосередили увагу на

групах політичних еліт і їх стосунках. Вони були переконані, що основою стабільності демократичних режимів є формування консенсусу серед еліт, а не серед виборців. Хоч цей консенсус може не стосуватись цінностей, він охоплює норми, що стосуються функціонування демократичних інститутів. Якщо цей консенсус не буде сформований, стабільність демократії підпаде під загрозу. Гіглі та його колеги прийшли до своїх висновків на основі соціально-історичних і порівняльних досліджень еліт. Вони шукали історичні шляхи, які призводили до стабільності демократій. Вони виявили два основні способи: врегулювання еліт шляхом переговорів; поступове зближення еліт. Вони також виявили, що роз'єднаність еліт веде до дестабілізації.

Гіглі та його колеги досліджували питання поляризації та консолідації еліт і на прикладі демократій Східної Європи, які тільки вийшли на шлях змін в період з 1989-1992 рік, вони прийшли до висновку, що стабільність цих демократій стала можливою через переговори за круглим столом між елітами та отриманням консенсусу між ними [30].

Однак вже пізніше у XXI столітті, східноєвропейські дослідники почали вказувати на політичну поляризацію в Польщі та Угорщині, що суперечило теорії Гіглі, який був переконаний, що «узгоджений» перехід неминуче призведе до стійкого консенсусу еліт та політичній стабільності. Угорські дослідники Габрієла Ілонскі та Дьордь Лендзель, проаналізувавши ситуацію, що склалась в Угорщині, прийшли до висновку, що переговори та круглі столи між елітами призводять лише до тимчасового компромісу, проте ніяк не заперечує можливість поляризації суспільства [30].

Варто зауважити, що Шумпетер та його послідовники хоч і досліджували еліти та суспільство через призму наявності чи відсутності консенсусу, проте вони не використовували поняття «поляризація».

Формальне визначення поняття «поляризація» походить від «полярності», тобто «станом наявності двох протилежних чи суперечливих тенденцій, поглядів, думок чи аспектів». Суспільство може бути названим «поляризованим» за різними критеріями: за культурними нормами чи традиціями, за релігією, за расою, за мовою, за ставленням до тих чи інших груп

населення, за політичними перевагами, за партійною прихильністю тощо. Проте в цій роботі увага буде зосереджена саме на політичній складовій поляризації, це області, де суспільство найбільше «розходиться»: державна політика, ідеологічні орієнтації і партійні прив'язки.

Політична поляризація – явище не нове, привертати свою увагу до цього явища політологи почали ще наприкінці минулого століття. Проте до уваги вони брали поляризацію еліти та самих політиків, ігноруючи питання поляризації самого суспільства.

Першими дослідниками питання політичної поляризації стали американські дослідники. Ще в 1984 році Кіт Пул та Говард Розенталь написали першу статтю «Поляризація американської політики». В ній вони розкрили ідею, що обрані в США офіційні обличчя скоріше представляють інтереси пов'язаних між собою коаліцій, аніж інтереси самих виборців. На той момент в Демократичній, так і в Республіканській партії була значна різниця в ліберально-консервативних поглядах. Проте якщо взяти двох сенаторів від одного штату і з однієї партії – їх погляди будуть схожими, проте якщо взяти двох сенаторів з одного штату, але від різних партій, то їх погляди будуть сильно відрізнятись. Саме цей аналіз дав змогу їм прийти до висновку про збільшення поляризації між партіями та старту будівництва своєї теорії про політичну поляризацію в США [41].

Пізніше аргумент, що політична поляризація стосується лише еліт, заперечувався великим об'ємом досліджень політологів, які почали доводити, що політичні розбіжності американської публіки також значно поглибилися, починаючи з 1970-х років. Про це в своїх дослідженнях писали американські політологи Алан Абрамович, Кайл Сондерс, Філіп Клінкнер, Ен Гапановіч. Деякі навіть визначали поляризацію електорату як причину збільшення поляризації і між партіями [14].

Визначення «політичній поляризації» дав Шон Теріо. Він пише, що політична поляризація – це розходження політичних поглядів до ідеологічних крайнощів. Він переконаний, що поляризація спричинена змінами в політичних ідеологіях, яку політики використовують з єдиною метою – переобратись.

Основною зміною, яка спричиняє поляризацію, на його думку, є відходження від поміркованих ідеологічних позицій [49].

Нолан МакКарті в своїй роботі «Що таке поляризація?» дає таке визначення для політичної поляризації: «це процес, при якому крайні погляди на деякі державні питання стають все більш поширеними» [37, с.9]. Як приклад, можна навести питання абортів, яке в 2020 році сколихнуло всю Польщу та дійсно «поляризувало» польське суспільство, де вкрай радикальна ідея повної заборони абортів набула такої популярності, що була прийнята на державному рівні, що призвело до численних багатотисячних протестів в країні.

Схожим чином МакКарті пояснює й ідеологічну поляризацію: «якщо більшість виборців надають перевагу ідеологічному центру, можна сказати, що ідеологічна поляризація на низькому рівні. Проте як тільки ліві чи праві ідеології набувають популярності, а прихильників «центральної» ідеології стає менше, це вже ми називаємо поляризацією» [37, с.9].

В книзі «Культурна війна? Міф про Поляризовану Америку» автор Моріс Фіоріна, досліджуючи явище політичної поляризації, приходять до цікавих висновків. Перше: дійсно «поляризованими» можна вважати лише невелику кількість прихильників певної партії; друге: поляризація «вимикає» електорат та зменшує явку на вибори. Другий висновок пізніше заперечили Алан Абрамович та Кайл Сондерс в своїй статті «Поляризація це міф?». Вони, посилаючись на роки правління Джорджа Буша Молодшого, чия політика та особистість вкрай поляризувала суспільство, приходять до висновку, що тут поляризація навпаки «підбурювала» електорат та збільшувала його активність вже на наступних виборах 2004 року [25].

Активно про політичну поляризацію політологи почали говорити вже в XXI столітті. Так, огляди літератури про партійну поляризацію з'явилися в авторитетному журналі "Annual Review of Political Science", який щорічно висвітлює важливі новини політичної науки, лише у 2006 році. Ще один авторитетний огляд опублікували вже в "British Journal of Political Science" (британський відповідник попереднього) в 2008 році. Отже, це вказує на

новітність явища політичної поляризації для політичної науки як в світі так і в Україні.

Чи можливо виміряти поляризацію? Академічне дослідження поляризації засноване на поєднанні якісних та кількісних досліджень. З найвідоміших прихильників якісного дослідження, що найчастіше ґрунтується на історичному методі та методі споглядання, є Девід Роде, Томас Сінклер, Джейкоб Гакер та Пол Пірсон тощо. Відправною ж точкою для прихильників кількісного виміру є споглядання за збільшенням відмінностей в пойменному голосуванні партій в парламенті.

Американські дослідники Кіт Пул та Говард Розенталь, досліджуючи поляризацію у власній країні, запровадили оцінки «DW-NOMINATE», які використовувались для аналізу поведінки при голосуванні в законодавчих органах. Ці данні використовували для порівняння ідеологічно схожих та протилежних законодавців. Таким чином вони вимірювали як розкол всередині партій, так і поляризацію між партіями. Пул та Розенталь запевняли, що саме оцінки «DW-NOMINATE» є найбільш точним способом відобразити поляризацію за ідеологічним принципом, адже для Америки ліберально-консервативний поділ є ключовим [42, с. 104-108].

Проте «DW-NOMINATE» можливо використовувати лише при дослідженні поляризації партій, поляризацію суспільства виміряти складніше. Роберт Беліч, досліджуючи це питання, пропонує вимірювати поляризацію суспільства за іншими критеріями. Він побудував шкалу від 1 до 7, де 1 крайній лібералізм, а 7 крайній консерватизм. Чим більш ідеологічно поляризованим є виборець, тим ближче він на шкалі до 1, чи до 7. Потім, вичислюючи різницю між ними, можна отримати приблизну картину для всього суспільства [18, с.1-20].

Професор Нью-Йоркського університету Річард Пілдес, досліджуючи передумови поляризації, виділяє 3 основні політичні елементи, які на неї впливають: особистості, історія, інститути. Пілдес переконаний, що поляризація суспільства виникає як відображення «окремих поляризуючих особистостей». Це лідери партій або їх активні члени, які знаходяться в центрі громадської уваги, та які розділяють крайні погляди – ті, які поляризують. Під «історією»

автор має на увазі певні історичні обставини, які можуть призвести до перетворень в суспільстві. В приклад він наводить американський Закон про виборчі права 1965, який дозволив брати участь у виборах кожному американцю незалежно від раси у кожному штаті. Це спричинило переорієнтацію партій задля отримання нового електорату, що спричинило зміни в їх ідеологіях. Третім елементом, що провокує поляризацію, Пілдес назвав політичні інститути, які можуть функціонувати так, що підтримують та навіть збільшують поляризацію. Одним з них автор називає інститут праймеріз в США. Він переконаний, що, оскільки явка на праймеріз нижча ніж на всезагальних виборах, в ньому найчастіше залучені найактивніші прихильники партії, а саме вони є найбільш поляризованими. Про це ж писав і Моріс Фіоріна у своїй роботі «Культурна війна? Міф про Поляризовану Америку». Пілдес згадує ще про один інституційний фактор – джерримандеринг, тобто маніпулювання кордонами округів на користь однієї з партій. Партії використовують цей прийом задля створення «безпечних» мандатів, які вони з великою ймовірністю не втратять. Пілдес вважає, що саме «безпечні» представники є найбільш поляризованими через те, що вони не турбуються про те, що потрібно бути переобраним [18].

Хоч і існує певний консенсус стосовно поляризації партій, проте стосовно поляризації суспільства одностайності немає. Фіоріна запевняв, що публіка більшою мірою помірна, проте поляризовані ідеології партії змушують її переймати поляризовані позиції. Ноам Лупу ж стверджує, що партії використовують ярлики, які, в свою чергу, групують людей [33, с. 331-356]. Дослідники Лейман та Керсі говорять про проблему «розширення конфлікту», який збільшує поляризацію [32, с. 786-802]. Найважливіші проблеми зазвичай є тими, що поляризують партії, тому будь-яке обговорення цих проблем спричиняє конфлікт. Суспільство ж, споглядаючи за цим конфліктом, формує поляризовані думки, що ґрунтуються на позиціях сторін. До таких проблем вони відносять питання расових проблем, культурних проблем та проблеми соціального добробуту. Також ці автори вводять поняття «партійного ідентифікатора». Вони вважають, що саме різні погляди на поляризуючі питання і дозволяють суспільству ідентифікувати партію з-поміж інших, саме

розходження в поглядах на речі, які поляризують суспільство і виступає тим індикатором, що відрізняє партії одна від одної [18].

Політологи Фіоріна та Абрамс в цьому напрямку розвивають теорію підказок. В її рамках розкривається ідея, що суспільство саме по собі не поляризоване. Проте суспільство сприйнятливие до підказок та сигналів зі сторони партій, саме ці підказки і групують суспільство у поляризовані групи.

Пілдес пропонує контраргумент Фіоріна та Абрамсу, адже переконаний, що суспільство поляризоване. Проте Пілдес ділить суспільство на виборців та тих, хто не голосує. Саме першу частину він називає поляризованими. Алан Абрамович та Кайл Сондерс, продовжуючи тезу Пілдеса, говорять, що серед виборців є категорія «зацікавлених», які цікавляться ідеологіями партій та більше заглиблені в їх програми. Саме їх автори називають «агентами поляризації», адже більшість виборців, на їх думку, не мають утвердженої думки стосовно тих питань, що дійсно поляризують суспільство та еліти.

Роберт Беліч у своїй праці «Поляризоване суспільство: Продукт партійної поляризації?», в якій він досліджував зв'язок між поляризацією еліти та суспільства, припускається гіпотези, що поляризація влади посилює поляризацію суспільства. Ця гіпотеза йде всупереч думці Фіоріна, що переконаний, що зростання поляризації партій не впливає на поляризацію суспільства, проте підтверджує думку Алана Абрамовича, що зацікавлена частина суспільства поляризуватиметься вслід за своїми партіями. Він, взявши за приклад США у період з 1978 до 2012 року, прийшов до висновку, що дійсно збільшення поляризації у парламенті впливає і на збільшення поляризації суспільства. Проте, проаналізувавши збільшення поляризації Республіканської партії в період 2000-тих, він приходить до висновку, що за цей час виборець-республіканець не став більш поляризованим. Отже, Беліч доводить, що певна кореляція між поляризацією партій та суспільства існує, проте він не може цей зв'язок назвати «причинно-наслідковим та беззаперечним» [18].

В 2020 році Кай Руджері, доцент Колумбійського університету разом з іншими дослідниками провели дослідження, яке показало, що будь-яке суспільство не є вкрай поляризованим стосовно місцевих чи незначних питань.

Зазвичай їх поляризують лише глобальні питання, які широко висвітлюються медіа, як то, наприклад, питання вільного доступу до зброї. Дослідження проводилось в багатьох країнах. В Канаді, наприклад, серед людей піднімали питання зміни способу визначення виборчих округів, а в Судані – питання нового способу обчислення тарифів за воду. Руджері, підсумовуючи, заявляв: «Наше дослідження засвідчує те, що люди в усьому світі переоцінюють «негативні почуття» стосовно своїх політичних опонентів. Насправді ж найчастіше погляди іншої сторони набагато менш негативні, ніж наші уявлення про них. Ці негативні уявлення реальні джерела: поляризація, міжгрупові конфлікти і все більш агресивні наративи в ЗМІ та соціальних мережах. [...] Хоч різниця між переконаннями і діями протиборствуючих політичних партій беззаперечно існує – особливо стосовно питань, що широко висвітлюються, як, наприклад, репродуктивне здоров'я – їх думки стосовно менш афішованих питань більш схожі, ніж ми думаємо. Результати нашого дослідження показують, що зосередження на проблемах без зайвої пристрасті, а також наявність точних уявлень стосовно поглядів опонентів, може напряду пом'якшити збільшення поляризації» [46].

Маркус Прайор, досліджуючи зв'язок ЗМІ та поляризації, з'ясував, що виборець частіше почав обирати новинні агентства, які підтверджують їх основні партійні та ідеологічні переконання. Одним із наслідків цієї зміни у медіа-перевагах є те, що у виборних обличч залишається менше можливостей відклонитись від своєї партійної ортодоксальності через страх бути засудженим партійними активістами в прайм-тайм. Інший наслідок полягає у тому, що радикально крайні партійні активісти мають платформу для просунення власних тезисів серед мас, що, в свою чергу, породжує поляризацію. Досліджуючи альтернативні ЗМІ без новин, Прайор назвав їх вплив «поляризацією без переконань». Він прийшов до висновку, що вплив ЗМІ на поляризацію в основному є результатом того, що «неполяризовані» та «неідеологічні» громадяни уникають неупередженого висвітлення новин через доступність кабельних та інтернет розваг, в той час, коли раніше мережеве телебачення не мало жодної альтернативи, крім щоденних вечірніх новин. Прайор припустив,

що неполітичні громадяни отримували політичну інформацію через новини, а тому мобілізувались на вибори в великих кількостях. Він прийшов до висновку, що поляризація та поширення кабельного телебачення взаємопов'язані, адже новинні канали зараз мобілизують навколо себе лише ідеологічних громадян, чиї думки можуть лише більш поляризуватись. В той час як помірна аудиторія, яка б збалансувала новинний контент, ним не цікавиться, а акцентує свою увагу лише на розважальній складовій. Багато хто говорить, що зменшення популярності щоденних газет також вплинули на збільшення поляризації [43].

Майкл Барбер та Нолан МакКарті у своїй роботі «Причини та наслідки поляризації» [17], досліджуючи зв'язок між відносинами виборця-депутата та поляризацією, пояснювали можливий взаємовплив двома аспектами. По-перше, вони переконані, що якщо виборці поляризовані, то законотворці, що вмотивовані переобранням, вимушені представляти «поляризовані» ідеології своїх виборців. Проте автори зазначають, що саме цей взаємозв'язок вкрай важко відслідкувати. Під час цих процесів відслідковуються дві тенденції. По-перше, це потребує, щоб виборці були більш прив'язані до політичних сил на основі ідеологій. Тобто, наприклад, якщо говорити про США, то ліберальний виборець повинен більше підтримувати Демократичну партію, а консервативний виборець – Республіканську партію. Цей процес отримав назву «партійне сортування». По-друге, ця гіпотеза потребує, щоб виборці ставали все більш поляризованими у своїх політичних перевагах та ідеологічній ідентифікації. Радикальні погляди повинні ставати все більш поширеними, щоб розподіл переваг виборців став більш розділеним.

Угорські дослідники Роберт Тардос та Зофія Папп, аналізуючи збільшення поляризації в своїй країні, прийшли до висновку, що на поглиблення поляризації суспільства впливає збільшення «переконаних» виборців тої чи іншої партії, тобто тих виборців, які незмінно голосують за одну і ту ж партію. Тардос разом з іншим дослідником Робертом Ангелушем відслідкували ще одну кореляцію. Вони з'ясували, що збільшення поляризації між партіями та її прихильниками відображається і на повсякденному житті різних політичних

таборів. Особисті круги знайомих і мережі взаємовідносин стають більш політично однорідними [30].

Ще один угорський дослідник Андраш Корошеній однією з головних причин поляризації суспільства називає надмірну ідеологізацію партій. Він пише, що партіям, щоб досягнути успіху в мобілізації електорату, необхідно чим чіткіше диференціювати себе від супротивників, що змушує їх підкреслювати ідеологічні розбіжності. Ще однією причиною поляризації він називає умисне «прив'язання» окремих соціальних груп чи організацій до своєї партії. Партії умисно починають пов'язувати окремі групи суспільства із собою, цим поляризуючи їх від інших партій (приклад: Демократична партія в США асоціює з собою ЛГБТ+ спільноту; «Європейська Солідарність» в Україні асоціює з собою етнічну групу кримських татар). Третьою, проте не менш важливою, причиною він називає популізм. Популізм в різних країнах, особливо не в розвинутих демократіях, стає інструментом, що вкрай швидко поляризує суспільство, адже вміє насаджувати крайні думки. Популізм здатний, пропонуючи легкі та нереальні варіанти розвитку подій, ділити суспільство на полярні групи [30].

Американець МакКарті ж досліджуючи поляризацію та партійність зауважував, що дуже часто плутають поняття «поляризація» та «партійна прихильність». Поляризація найчастіше стосується питань політики, ідеологічних орієнтацій чи цінностей. Прихильність ж до партії є більш загальною, вона може стосуватись будь-яких емоцій, які виборець відчуває до своєї партії, незалежно від того, чи є його переконання чи переконання партії поляризованими [37].

Французький економіст Жан Пізані-Фері, який досліджував поляризацію в Європейському союзі в другому десятилітті 21 століття, зауважував, що очевидними виявами поляризації в ЄС є: перемога на виборах 2015 року в Греції крайньої лівої партії «СІРАЗА»; посилення націоналістичної партії «Право та справедливість» в Польщі; в Іспанії з'явилась нова популярна ліва партія «Подemos»; зростання популярності крайньої правої партії «Національний фронт» на чолі з Марін Ле Пен у Франції. Все це, на думку автора, вказує на те,

що виборець починає радикалізуватись, він все частіше незадоволений основними партіями і готові підтримати тих, хто дає радикальні альтернативи. Він піднімає питання ворожості населення національних держав до ЄС, що поляризує суспільство цих країн. Багато країн потребують більшої свободи дії на національному рівні, проте часто вплив ЄС розбиває ці намагання. Автор наводить приклад Греції, яка була вимушена прийняти економічні умови ЄС, попри власні інтереси, проте Греція залежить від зовнішніх фінансів [39]. Ситуація в інших ж країнах відрізняється, економічно сильні країни такої потужності не мають, тому поляризація в цих країнах може призвести до краху всього ЄС (це підтверджує Брексіт, що розпочався в 2016 році).

Важливу роль у розвитку поляризації відіграють політичні лідери. Політолог та соціолог Тока вказав на світову тенденцію персоналізації електоральної конкуренції і високий ступінь орієнтації на лідера виборців. Тобто відповідальність за поляризацію суспільства автор покладає не лише на політичні партії, але й на політичних лідерів. Особисті елементи і домінуючий характер політичного лідерства внесли значний вплив в поляризацію. Суперництво двох протиборчих політичних лідерів (Трампа – Байден; Зеленський – Порошенко; Орбан – Дюрчані; Лукашенко – Тихановська) призводить до посилення поляризації в суспільстві [30].

Всі вище названі дослідники так і не прийшли до одностайності, щодо послідовності поляризації: що породжує інше? Чи поляризоване суспільство змушує поляризуватись партії, чи поляризована еліта насаджує поляризовані погляди масі? Вебер, Шумпетер, Сарторі підкреслюють активну роль політичних партій, лідерів та еліт у формуванні політичних переваг виборців. В цій парадигмі природа та інтенсивність політико-ідеологічних конфліктів є наслідком, перш за все, стратегій партій/еліт. Згідно з емпіричними дослідженнями, що були проведені в США, в ході яких досліджувалися політична комунікація, партії та суспільна думка, політична поляризація – це явище зверху вниз, саме еліта орієнтує масу. Зростаюча роль партій в США з 1980-тих, а також зростання партійності виборця є наслідком ідеологічної поляризації між партіями – писав американець Лейман. Роль еліт ще більш

помітна в посткомуністичних країнах. В цих країнах плюралізація та ідеологізація еліт відбулась набагато швидше ніж політична ідентифікація громадян цих країн. За оцінками аналітиків та політологів, політичні конфлікти в цих країнах, порівнюючи з західноєвропейською політикою, зосереджені на ідеологічних питаннях в набагато більшому ступені, тобто саме ідеологія зіграла визначну роль у формуванні політичних таборів [30]. Питання першопричини поляризації, хоч і нагадує питання «Що з'явилося першим, яйце чи курка?», проте, проаналізувавши все вищесказане, можна прийти до висновку, що виборці слідкують за поляризацією, що відбувається між партіями, переймаючи «поляризований спосіб політичного життя» й на себе.

МакКарті у своїй праці «Що таке поляризація?» зауважував, що зв'язок між поляризацією еліт та поляризацією мас не є необхідним. Він переконаний, що еліта не повністю представляє електорат і не завжди реагує на нього. Іноді конфлікт, який є серед партій не транслюється на суспільство, або навпаки конфлікт, який є в суспільстві не корелюється з конфліктом у парламенті. Як приклад, можна згадати війну у В'єтнамі. До травня 1967 року американська громадськість розділилась порівну по питанню війни та її доцільності, проте керівництво обох партій залишались прихильниками війни аж до 1968 року [37].

Цікавий зв'язок відстежується між поляризацією суспільства і людською психологією. Ідеологічно-політична поляризація, яку Ентоні Даунс зображував як U-подібний розподіл переваг громадян на ліво-правій ідеологічній шкалі, породжує «таборовий менталітет» на протидіючих сторонах цього політичного спектра. У вкрай поляризованому угорському суспільстві ідеологічно-політичну ситуацію, що склалась в країні, вже звикли називати «холодною громадянською війною», саме вона призводить до усвідомлення однією частиною громадян, що «ми проти них». Існує старе спостереження, що люди більш охоче говорять про політику, а також про інші теми з тими, хто дотримується тих ж поглядів, аніж з тими, хто дотримується інших. Ця сегментація політичної комунікації призводить до розколу суспільної думки. Формування «таборового менталітету» негативно впливає і на рівень інформування громадян, а також на вірогідність, що інформація, яку вони отримують є політично «збалансованою». Таким чином

зростання політичної поляризації збільшує прірву між сприйняттям політичної реальності групами з різними політичним поглядами. Чим сильніше «таборовий менталітет», тим більш упередженим стає інформація громадян і менш об'єктивним стає їх уявлення про політичну реальність. Одна з причин цього – це перевага інформації, яка співпадає з нашими вже існуючими гіпотезами та переконаннями, а не інформації, яка їм суперечить. Ті, хто притримуються чітких політичних поглядів, більш охоче слухають новини, які підтверджують їх політичні переконання, а «незручну» інформацію вони відфільтровують. Це відображається в звичках медіа-споживання: зазвичай більшість людей читають, слухають чи дивляться медійні продукти, що співпадають з їх політичними переконаннями. Звички медіа-споживання, що сформовані політичною поляризацією та упередженості ЗМІ, знижують ефективність рішень виборців, адже призводять до очевидних дій громадянина на виборах. Якби ж два політичні табори поглинали інформацію з одного «нейтрального» медіа-джерела, то вибори відбувались би ефективніше, а градус поляризації зменшився б [30].

Варто зауважити й про вплив поляризації на мораль. З'являється подвійний стандарт, коли порушення основних норм допустиме з «нашої» сторони, але непростиме для іншої сторони. Зникнення єдиного стандарту веде до морального релятивізму і породжує політичну безвідповідальність та корупцію.

Андраш Корошеній пише про такий небезпечний наслідок поляризації еліт як зниження імунітету політиків [30]. Стигматизація політичних опонентів та криміналізація їх політики може стати інструментом тієї поляризованої частини, що опинилась при владі проти іншої. Часто в поляризованих суспільствах політичні еліти часто замінюють одне-одного при владі, тому їх володарювання може перетворитись у взаємне переслідування. Сфабриковані або «роздуті» кримінальні справи стають інструментом для боротьби за владу, особливо це небезпечно для країн з нерозвинутою судовою гілкою влади. При поляризації політичної еліти ставки на втрату влади зростають, тому часто еліта при владі інституційними методами намагається собі «допомогти». Одним з таких методів

є джеримандерінг, коли округи «нарізаються зручно» для владної партії. Проте дослідники Барбер та МакКарті заперечують, що джеримандерінг може впливати на зростання поляризації [17]. На користь своєї думки вони наводять аргумент, що поляризація в Сенаті США збільшується попри те, що джеримандерінг тут неможливий, адже виборчий округ при виборах до Сенату має співпадати з державними кордонами, тобто зміна виборчого округу неможлива. А ті законодавчі органи, що були створені шляхом випадкового «нарізання» округів є такими же поляризованими як і інші.

МакКарті, Пул та Розенталь дослідили тісну кореляцію між економічною нерівністю та поляризацією. Досліджуючи суспільну ситуацію в США, вони доводять, що ріст поляризації в їх країні збігається зі зростом нерівності. Більш того, коли в першій половині ХХ століття поляризація була нижче, то і економічна нерівність також знизилась. МакКарті стверджував, що нерівність і поляризація зв'язані динамічними відносинами, в яких посилення нерівності, що породжене зростанням високих прибутків, забезпечує електоральну підтримку консервативної економічної політики і стимулюють партії ідеологічно «сунутись» праворуч. Також МакКарті наголошував, що поведінка при голосуванні в парламенті та партійна приналежність все більше корелюють з прибутком, а ідеальні точки зору законотворців все більше корелюють з середнім прибутком округу. Більш того, варто згадати нещодавні роботи Бартельса та Гіленса, які показали, що сьогодні політика все частіше відображає бажання багатих, ніж бажання тих, хто знаходиться на нижніх сходинках економічної драбини [17].

Велику роль у зростанні поляризації сьогодні відіграють соціальні мережі. Американський соціолог Деймон Сентола досліджував зв'язок між поляризацією суспільства та соціальними мережами. Він провів дослідження, в якому дві групи людей з вкрай різними політичними поглядами розмовляли між собою в соціальних мережах на вкрай «поляризуючі» теми: вільний обіг зброї, міграція та безробіття. Після цього серед учасників провели опитування, яке показало, що після діалогу кожен учасник почав притримуватись більш помірних поглядів. Кожна група почала «зсуватись» в своїх поглядах ближче до

протилежних поглядів «політичного спектру». Тобто соціальні мережі мали б навпаки сприяти урівноваженню поглядів в суспільстві, проте чому це не так? Сентола відповідальність покладає на «інфлуенсерів». Адже найбільш популярні соціальні мережі є вкрай централізованими, а центрами виступають саме ці інфлуенсери, тобто люди до думок, яких прислухаються. Експеримент ж Сентола проводив в «егалітарній» соціальній мережі, де нема більш чи менш популярних людей. Сентола пише, що в централізованих мережах ідеї фільтруються, або навіть блокуються потужними «інфлуенсерами». В централізованих соціальних мережах якщо «інфлуенсер» демонструє хоч малу упередженість, вона ж посилюється в усій групі, що його оточує. Збільшення поляризації можливе завдяки соціальним мережам через їх алгоритми, які централізують вашу онлайн «стрічку» навколо кількох впливових особистостей. Завдяки цьому упереджені популярні особистості здійснюють непропорційно великий вплив на суспільство, дозволяючи чуткам та припущенням перетворюватись в широко поширені оманливі переконання [22].

Томас Карозерс та Ендрю О'Доноху у своїй статті «Як зрозуміти глобальне поширення політичної поляризації» [21] писали про потенційні небезпеки та наслідки, які за собою може нести політична поляризація. Вони писали, що найнебезпечнішою поляризація є для всіх інститутів демократії. Поляризація часто підриває незалежність судової гілки влади, адже політики починають використовувати суд як інструмент у власній боротьбі. В президентських республіках поляризація часто призводить до зловживання виконавчою владою і поширює токсичне уявлення, що президент представляє лише власних прихильників, а не країну в цілому. Також поляризація підриває неформальні, проте важливі норми терпимості, як, наприклад, мирна передача влади після програшу на виборах, що втримує політичну конкуренцію в певних рамках. Всі ці наслідки породжують замкнене коло зростаючої поляризації. Більш того розбіжності в суспільстві можуть вплинути на сплеск злочинів на ґрунті ненависті і політичного насилля: в Індії, Польщі та США в останні роки спостерігається таке зростання.

Отже, досить важко чітко визначити феномен політичної поляризації, адже навіть дослідники не прийшли до одностайного висновку стосовно причин та процесів цього явища. Проте в подальшому аналізі політичної поляризації в США та Україні, за основу був взятий саме підхід Нолана МакКарті, який розглядав політичну поляризацію як процес, в якому крайні та протилежні погляди на суспільні питання стають все більш поширеними. Очевидним також залишається те, що суспільство саме по собі не стає поляризованим, а саме поляризація еліти, або еліта, яка використовує поляризацію як інструмент в політичній боротьбі, сприяє поляризації маси. Фактори, які найчастіше поляризують будь-яке суспільство: історія, інститути, політичні лідери, міжнародна політика, нерівність, медіа та соціальні мережі, популізм тощо.

РОЗДІЛ II

Передумови та наслідки політичної поляризації суспільства США та України в XXI столітті

2.1 Політична поляризація сучасного суспільства США

Вибори президента США у 2020 році та наслідки, які вони за собою потягли стали очевидною ознакою того, що американський континент поляризований як ніколи. Під час цих виборів у протилежних сторін майже не було спільної мови та не було конструктиву у дискусії (на що вказують дебати між Трампом та Байденом [50]). Кампанія супроводжувалась звинуваченнями республіканців та демократів проти одне-одного у кримінальних злочинах. Судді Верховного суду – головного неполітичного інституту країни, почали сприймати виключно через призму їх партійної належності. Публічних фігур з стійким загальнонаціональним «понадпартійним» авторитетом вкрай мало. Стійка американська демократія опинилась в тій ситуації, яку до того вивчали на прикладі Венесуели, Аргентини, Боснії чи Туреччини.

Суперечки необхідні будь-якому суспільству, проте протиборство може приймати нездорові форми, яку політологи та історики називають «поляризацією», саме таку ситуацію ми спостерігаємо в США в 2020 році під час виборів. Ключові ознаки цього – втрата «загальної реальності» і спільної мови, демонізація одне-одного противниками і злиття політичних поглядів з ідентичністю. «Мова вже не про звичайну незгоду по політичним питанням, а про усвідомлення своєї іншості відносно до супротивника», - говорить Томас Карозерс, експерт з розвитку демократії і керівник дослідницьких програм Фонду Карнегі. – «Я не просто не згоден з тобою, я не такий, як ти, я – інший, а це, на жаль, часто означає «я тебе ненавиджу»» [48].

Активна дискусія про політичні настрої розгорнулася в Сполучених Штатах після опублікування звіту дослідного центру Pew Research Center «Політична поляризація в американському суспільстві» [40]. У документі були представлені результати дослідження, проведеного серед дорослого населення країни в січні-березні 2014 р. В ньому вказувалося на зростання ідеологічної роз'єднаності американського суспільства. Ця основна теза підтверджувалася

великим масивом цифр і графіків, що ілюструють різні аспекти політичних уподобань. Результати вказували на посилення ідеологічної роз'єднаності, антипатій між демократами і республіканцями. Показники, що характеризують неоднорідність суспільства, на той момент часу досягли найвищих значень за 20-річний період. Причому суперечки між групами людей - прихильниками різних ідеологічних позицій - виявлялися не тільки в політичній сфері, але і в інших аспектах, в тому числі і в повсякденному житті. Багато опитаних заявляли, що їхні друзі та люди з близького оточення поділяють схожі політичні погляди. При цьому ліберали і консерватори розходилися в оцінках того, де б вони хотіли жити, яке їх оточення, коло спілкування. Загальна частка американців, які послідовно дотримувалися, з одного боку, консервативних і, з іншого боку, ліберальних поглядів, подвоїлася за два десятиліття, збільшившись з 10 до 21%. Даний звіт викликав дискусії в засобах масової інформації, але не став великим відкриттям для американських дослідників, він лише підтвердив актуальність для Сполучених Штатів Америки проблеми поділу суспільства в залежності від ідеологічних переконань. Ці питання обговорювалися і раніше, їм були присвячені багато опублікованих на той час досліджень. На деякі з них наявні посилання в документі дослідного центру, про який йде мова. Зокрема, тут згадуються роботи таких авторів, як А. Абрамовіц [13], Б. Бішоп [19], Д. Брукман [20], Н. Маккарті, П. Кейт і Р. Хо-Вард [36], П. Нівола і Д. Бреді, М. Прайор [43] та інших. Експерти приділяли увагу найрізноманітнішим аспектам поляризації суспільства: ідеологічному, расовому, культурному і т.д. Зауважимо, що серед робіт перерахованих авторів робота М. Прайора представляє особливий інтерес як найбільш близька до проблематики даного дослідження. У ній розробляються ідеї про вплив на поляризацію позиції ЗМІ і громадських настроїв, вказується на спряженість цих процесів [20].

У своїй нещодавній книзі про «розділені» демократії Карозерс говорить, що корні поляризації, як правило пов'язані з етнічними, релігійними чи ідеологічними розходженнями. Приклад ідеологічного розходження – Венесуела, де прихильники і противники «чавізму» відмовляються розуміти одне-одного. Суперечка навколо релігії пояснює поляризацію в Туреччині, де

апологетам ісламістського бачення країни протистоять прихильники західного секулярного, кемалістського підходу, схожий конфлікт в останні роки сформувався і в Польщі. Розкол за етнічною лінією пояснює глибокий конфлікт в Бельгії, Боснії та Герцеговині й Кенії. Американська ж поляризація незвична тим, що в ній пересікаються всі три види: етнічний, який в США виражається через расовий конфлікт; релігійний, який представлений протистоянням фундаменталістів центра країни і помірно релігійно та секулярно налаштованого населення узбережжя; ідеологічний стосується суперечки довкола «великої» та «малої» держави. «Велика держава – головна ідеологічна претензія американських консерваторів і лібертаріанців до американських лібералів. Під «великим» розуміють великий бюджет, великі податки, високий степінь втручання держави в економіку, суспільне та приватне життя. В свою чергу, «мала держава» повинна збирати менше податків і менше контролювати життя громадян. Для американських лівих справжня проблема не «велика держава», а великий бізнес, «велика нафта» тощо, тобто капіталізм, що не регулюється. Державу вони вважають союзником суспільства в боротьбі з нерівністю [11].

Поляризацію в США сьогодні посилюють сучасні медіа, які створюють між собою дві рівновіддалені інформаційні всесвіти, на цьому наголошував Маркус Прайор [17]. Проте Езра Кляйн, автор широко обговорюваної книги, що вийшла в 2020 році, «Чому ми поляризовані», писав, що злиття політичних переконань і ідентичностей почалось в США дуже давно, після Громадянської війни 1861-1865 рр. Вкрай проста, дуалістична система партій «вимагала» розмежування на два табори. Расові, релігійні, ідейні конфлікти розводили людей всього на дві групи, так що кожна з них стала «мегаідентичністю». По суті, це два «типи» людей, яким дуже важко порозумітись, пише Кляйн.

На ролі партійного устрою наголошував ще Моріс Дюверже у роботі «Політичні партії» (1951). Він нагадував, що політичні партії сформувались пізніше парламентів і самої ідеї представництва. В ХХ столітті вони змінили саму демократію і зробили її масовою. Дюверже показав, що на характер змін повпливали давно встановлені в кожній країні виборчі правила. Американську двопартійність він пояснював через мажоритарну систему з голосуванням в один

тур. В цьому випадку виграє той, хто отримує відносну більшість голосів. А отже, підтримуючи «треті сили», виборець ризикує тим, що його голос може бути втрачений чи навіть допомогти вкрай небажаному кандидату, оскільки змінити свою думку в другому турі буде неможливо. Через це в США нормальним стало голосувати за нелюбимого кандидата, який має реальні шанси виграти у ще більш нелюбимого. По суті, це протестне голосування, що стало нормою (згідно з опитуванням дослідницького центру Pew Research Center, більше половини виборців Байдена заявили, що основна причина, через яку вони його підтримали, це те, що він «не Трамп» і їх розізлило би, якби перемогла інша сторона) [27]. І ця норма робить недосяжними для конкурентів дві найпотужніші партії – Демократичну та Республіканську. Американські аналітики вважають, що голоси, які віддавали за треті партії, визначили результат виборів 2016 року. В ключових штатах саме ті нечисельні голоси, які пішли кандидату «зелених» чи лібертаріанців, могли б переломити результат на користь Гіларі Клінтон, або ж зробити перемогу Трампа більш переконливою.

Дюверже також вважав, що політична боротьба може бути двох видів. По-перше, вона може бути «технічною», тобто боротьбою по важливим, але не екзистенціальним питанням (розмір податків, квоти для мігрантів, регулювання добутку корисних копалин тощо). Так відбувається на «звичайних» конкурентних виборах чи в «звичайному» парламенті. По-друге, боротьба може бути сутнісною, тобто вестись навколо самої природи режиму і глибоких уявлень про життя. Якщо одна з партій налаштована на таку сутнісну боротьбу, то, коли вона опиниться при владі, при першій ж можливості вона позбавиться від конкурентів. Страх сутнісної політичної боротьби, коли ціль не перемога на виборах, а знищення супротивника, пронизує американську політику. І кожна з протиборчих сил приписує бажання сутнісної боротьби іншій. Незалежно від того, яка доля цинічної маніпуляції і яка доза справжнього страху, це може поглибити поляризацію і відобразитись на результатах виборів [4].

Не лише вибори 2020 стали виявом поляризації, напередодні виборів 2010 року до Конгресу про пік цієї проблеми заявляв тодішній президент Барак Обама, який запрошував навіть республіканців до Білого дому, задля

налагодження діалогу, проте ці спроби були марними. Як показували опитування після виборів – поляризація лише зростала. Республіканці в цьому звинувачували демократів, які не звертали увагу на республіканців в Конгресі, а демократи звинувачували республіканців у безініціативності. Попри намагання Обама, усі свої сили політичні партії направили на те, аби на виборах в листопаді 2010 року вибороти якомога більше місць у Сенаті та Палаті представників. Про поляризацію заявляли різні політики, не лише Обама, сенатор-демократ від штату Індіана Еван Бай, пішовши в той час з політики, заявив: «Мені подобається працювати для жителів Індіани, подобається допомагати американцям, але мені не подобається Конгрес. В час такого складного для нас виклику долі людей так і не вирішуються». В той же час політичний аналітик Метт Даллек, реагуючи на наміри Обама, заявляв, що в час, коли політика тісно переплетена з грішми, медіа активно підбурюють будь-який конфлікт, а політична система вимагає постійних перевиборів, такі наміри безглузді, адже все вищесказане лише стимулює зростання поляризації [9].

Проте варто зазначити, що поляризація почала зростати не за Обама, а задовго до нього. Томас Карозерс пише [21], що питання, довкола яких почали поляризуватись партії та суспільство США, почали виникати ще в 1960-тих. Спочатку це були рухи за права меншин (жінок, афроамериканців, ЛГБТ тощо), пізніше це була В'єтнамська війна та Вотергейтський скандал. Пізніше масло у вогонь поляризації підлив Рональд Рейган, який просував консервативну адженду. Потім глобальна війна з тероризмом, яку після 11 вересня розпочали Сполучені Штати, також стала проблемою, яка вплинула на поляризацію. Тобто причина не в правлінні Обама, Трампа чи Байдена, а в послідовності подій. Проте, на думку Карозерса, саме Трамп єдиний президент, який навмисно посилює радикалізацію, адже це допомагає консолідувати електорат навколо ненависті до демократів. У зв'язку з цим Карозерс приходить до висновку, що саме правління Трампа це пік поляризації в історії США. В книзі Карозерса озвучується ідея, що саме імпічмент Трампу через українське питання є найвищим піком в період до виборів 2020 року. Дослідницький центр Pew Research Center провів дослідження, що показало, що Дональд Трамп перший

президент США з 1960-х, до якого республіканці та демократи ставляться на стільки по-різному. 87% прихильників Республіканської партії підтримували Трампа та його політику і лише 6% прихильників демократів підтримують його політику.

Інше дослідження напередодні виборів 2020 року показало, що 74% тих, хто підтримував Байдена вважають, що бути афроамериканцем в США набагато складніше ніж бути білим в США і лише 9% республіканців притримуються такої думки [12].

Професорка політичних наук Дженіфер МакКой, досліджуючи поляризацію в США, прийшла до висновку, що коли політичні лідери називають своїх опонентів аморальними чи корумпованими (саме таку форму поведінки і використовують кандидати), саме цим вони розділяють суспільство на «ми» і «вони», де кожна група дивиться на іншу зі зростаючою недовірою, упередженістю і ворожістю [38]. Ситуація в США вказує на те, що в суспільстві вкрай поширена ідея «якщо переможеш ти, програю я». Кожна сторона розглядає іншу як загрозу нації чи образу її життя, якщо інша політична партія знаходиться у владі. Саме це пояснює те, що в часи президентства Трампа його послідовники терпимо відносились до більш авторитарної поведінки, щоб залишитись при владі, а їх опоненти все частіше схильні вдаватись до недемократичних засобів, щоб відсторонити інших від влади.

Американська дослідниця Рейчал Кляйнфілд, досліджуючи причини поляризації в США, виокремлює три основні аспекти [5]. Перша причина: Республіканська і Демократична партії співіснують в гострій конкуренції. У минулому одна партія могла утримувати Конгрес довго, іноді десятиліттями. Партія очевидної більшості була готова співпрацювати з меншістю, щоб захувати собі якомога більше перемог. Сьогодні контроль над Конгресом залежить буквально від будь-яких виборів. Тому жодна з партій не хоче, щоб інша приписувала собі в заслуги прийняття важливих законів. Політичні резони виявляються в пріоритеті, управління країною вже не так важливо, а незадоволеним виборцям пропонується звинувачувати політичних опонентів.

Другий аспект: якщо раніше існували консервативні демократи і прогресивні республіканці, то сьогодні виборці обирають партію з ідеологічних міркувань. Дослідницький центр П'ю з'ясував, що показники, які демонструють зв'язок між ідеологією і партійною приналежністю, з 1972 по 2012 роки зросли вдвічі.

Третій аспект: розділені відповідно до географічного й ідеологічного принципів виборці висувають більш ідеологізованих кандидатів - головним чином це відноситься до республіканців. Багато років політична логіка мала на увазі, що кандидати повинні апелювати до ядра партії під час праймеріз - в них зазвичай бере участь невелика кількість виборців, найбільш відданих її інтересам, - а на загальних виборах орієнтуватися на більш помірковану середину. При великій кількості маніпуляцій з межами округів на виборах і при явному географічному розподілі виборців за партійною приналежністю, політики набагато частіше стали боротися зі своїми ж однопартійцями за ті ділянки, де в будь-якому випадку гарантована перемога їхньої партії. Крім того, на передвиборні кампанії потрібні значні кошти, і політикам доводиться звертатися до виключно заможних персон, чий погляд, як правило, більш екстремальні, ніж погляди рядових виборців.

Географічний поділ з ідеологічних вподобань по-різному позначився на партіях: республіканці стали більш однорідними, а демократи - більш розрізненими. Перед демократами стоїть завдання закріпити за собою голоси і чорношкірих релігійних традиціоналістів, і активних білих прогресистів, і членів профспілок, і ділків Голлівуду. В результаті виявилось, що демократи лише трохи «полівіли», в той час як республіканці стали значно більш консервативними у порівнянні з серединою 1970-х [5].

Оскільки і партії, і виборці розділені чітко і категорично, вибори стають дуже серйозною справою. Результат голосування американців безпосередньо залежить від того, де вони живуть і в які магазини ходять, що п'ють і дивляться, релігійні вони чи ні і який колір їх шкіри. Проголосувати за іншу партію - це не просто підтримати іншу політичну програму. Це означає піти наперекір всьому оточенню, вибитися з ряду передвиборних табличок на галявині перед

будинком, бути виключеним з розмов при зустрічі в місцевих закладах. Навіть якщо у виборця є серйозні питання до своєї партії, проголосувати за опонента - це все одно що добровільно відправитися в соціальну ізоляцію, що вкрай дискомфортно, та ще загрожує справжніми неприємностями. Куди спокійніше залишитися в своєму соціальному середовищі і придумати собі зручне виправдання [5].

В своєму дослідженні «Політична поляризація в американському суспільстві» Pew Research Center [40], аналізуючи ідеологічні зміни партій США, прийшли до висновку, що ознаки політичної поляризації наявні на обох кінцях політичного спектра, проте «траєкторії», характер і масштаби «праворуч» і «ліворуч» відрізняються. В часи президенства Барака Обама партійна антипатія була більш виражена серед республіканців, особливо послідовно консервативних республіканців. В цілому, більше республіканців, ніж демократів, бачать в політиці протилежної партії загрозу. 66% послідовно консервативних республіканців вважають, що політика демократів загрожує благополуччю нації. Для порівняння, 50% послідовно ліберальних демократів говорять, що республіканська політика ставить під загрозу благополуччя нації.

У лівих стільки ж ідеологічної єдності, скільки і у правих. Доля демократів, що послідовно притримувались ліберальних поглядів, за останні 20 років збільшилась з 5% в 1994 року до 23% сьогодні. Соціальні проблеми такі як: проблеми ЛГБТ+ меншин та мігрантів, які колись викликали глибокі суперечки в Демократичній партії, тепер є предметом консенсусу. Також демократи почали більш критично ставитись до бізнесу і більше підтримувати уряд.

Зміни ж в ідеологічній послідовності правих пішли іншим шляхом. В 1994 році в час «республіканської революції» 13% республіканців були послідовними консерваторами. Ця цифра впала до 6% в часи президенства Джорджа Буша, а в 2014 вже повернулась до 20%. Це зростання відбулось попри більш помірні погляди на ЛГБТ+ проблеми та міграцію, проте ці погляди радикалізувались в часи президенства Трампа. Республіканська партія по питанням, що пов'язані з урядом та економікою, різко відхилилась «праворуч» [40].

МакКой ж на основі власних досліджень [38] заявила, що на зростання поляризації впливають 3 основні фактори. По-перше, це часто стимулюється риторикою політичних лідерів, які використовують реальних виборців. Ці політики обирають «яскраві» суспільні розбіжності, щоб виокремити їх і будують на них свій політичний порядок денний. Тобто те, що говорить політик, є таким ж важливим як і те, що він робить. Спочатку своєї кампанії президент Трамп очорнив так званих зовнішніх ворогів як то мексиканські мігранти, чи терористів-мусульман, чи іноземних союзників, які намагаються виснажити американську казну. Він називав ЗМІ «ворогами народу», а демократів звинувачував в заохочуванні «розлюченого натовпу», який неможливо контролювати. Такі безпрецедентні нападки зі сторони президента США мали б дискредитувати противників, проте насправді вони лише пришвидшують динаміку поляризованого суспільства, зміцнюючи ідею, що політика – це змагання «ми проти них». До серпня 2017 року, через 8 місяців після приходу до влади Трампа, три чверті республіканців мали негативне ставлення до демократів, а 70% демократів ставились до республіканців негативно. Якщо порівнювати це зі статистикою середини 1990-х, коли лише близько 20% кожної партії ставились негативно до представників іншої партії, то ми побачим черговий доказ збільшення поляризації.

Ще більш тривожним для демократії є те, що близько половини виборців кожної партії говорять, що інша партія змушує їх боятись, а політику протилежної партії все більше виборців вважають загрозливою для нації. Варто зазначити, що цей процес не почався через Трампа. МакКой переконана, що поляризація почала зростати х 1990-х і пришвидшилась при Барак Обамі. В 2016 році 45% республіканців відчували загрозу зі сторони демократичної політики, а 41% демократів вбачали загрозу в політиці республіканців.

Дослідження МакКой показує, що в умовах сучасної поляризації в Америці люди відчують себе відстороненими від «чужого» табору і з підозрою ставляться до нього. Проте вони відчують себе вкрай вірними своєму табору і довіряють йому, не досліджуючи свої упередження чи основу своєї інформації. І хоч це звичне явище давно досліджене психологією, про яке писав Ентоні

Даунс [38], проте сьогодні в США воно проявляється яскравіше через епоху 24-часових новинних циклів соціальних мереж і більш політизованих ЗМІ, які лише посилюють політичні атаки. Найстрашніше про що пише МакКой це те, що слова можуть спровокувати реальне насилля зі сторони заядливих прихильників, які шукають схвалення від свого лідера у його словах. Тут варто згадати про Сізара Сейока, який був ярим прихильником Трампа, якого 26 жовтня 2018 року затримали через звинувачення у розсилці як мінімум 14 саморобних бомб відомим політикам-демократам – опонентам Трампа (Обамі, Клінтон, Байдену, Соросу тощо).

Варто зазначити, що цю різновекторність ЗМІ можна відслідкувати на основі статей, які присвячувались рокам правління Трампа. Консервативні ЗМІ наголошували на економічних здобутках Трампа, на змінах в сфері охорони здоров'я та його здобутках у сфері безпеки. А ліберальні медіа критикували Трампа за нападки на демократію, зазначаючи, що США показують поганий приклад всім іншим демократіям в світі.

Другий фактор, що впливає на поляризацію, на думку МакКой [38], це реакція опозиції. Якщо опозиція відповість на ворожу риторіку аналогічним політичним жестом, вона ризикує замкнути цикл, який призведе до укріплення поляризації. Прогнозована політична перемога фактично обернеться поразкою. Це сталось в 2013 році, коли Демократична партія змінила давнє правило, згідно з яким кандидатам до федеральних судів необхідно 60 голосів Сенату, щоб завершити дебати і перейти до голосування. Щоб подолати перешкоди зі сторони республіканців при Обамі, демократи, що мали більшість в Сенаті, відмовились від цього правила і змінили 60 необхідних голосів на 51 голос. Зрештою партія більшості рано чи пізно стане партією меншості – так і сталось в 2014 році, коли республіканці отримали більшість і заблокували останню кандидатуру Обами на пост судді Верховного суду. А ще пізніше республіканці змогли призначити суддю Верховного суду Брета Кавано лише з одним голосом від демократів.

Третій і найскладніший фактор лежить в основі поляризації. Коли країни поляризуються навколо розбіжностей, які відображають невирішені суперечки,

що існували при формуванні країни, така поляризація, скоріше за все, буде довгою і шкідливою. МакКой пише, що США були засновані на нерівних громадянських правах для афроамериканців, корінних американців, ЛГБТ+ та жінок. По мірі того як ці групи заявляли про свої права через рухи за свої права, поляризація навколо питання цих прав і зміни статусу цієї групи зростала. Те саме можна сказати і про зростаюче різноманіття релігій, гендерів і етнічної приналежності на робочому місці і в суспільстві 1980-х, що стало додатковою поляризуючою проблемою. Чи можливо подолати динаміку поляризації, коли окремі явища, що викликають розбіжності у поглядах, демонізуюча риторика, політична відплата і давні невирішені суперечки – призводять до послаблення демократії? Дженіфер МакКой переконана, що саме участь у виборах відіграє визначальну роль у зменшенні поляризації [38].

Рейчал Кляйнфілд у своїй статті «Американська демократія: змінитися, щоб вижити» аналізувала вплив поляризації на події, що мали місце після виборів 2020. Відмова президента передати владу і виступ його прихильників, які силоміць і погрозами намагалися тиснути на американських політиків, завдали потужного удару по демократії США. Основні причини того, що сталося - поляризація суспільства і наявність в Республіканській партії фракції з відверто антидемократичними поглядами, що Дюверже назвав виявом сутнісної політичної боротьби. Натовп прихильників Трампа, підігритий його промовою, увірвалася до Капітолію і так налякав конгресменів, що їм довелося рятуватися втечею. Напад було влаштовано, щоб не допустити мирної передачі президентських повноважень і перешкодити затвердженню результатів виборів. Акцію важко назвати спонтанною. Виступи прихильників ідеї переваги білої раси і різноманітних конспірологів, поява озброєних загонів і обурення прихильників Трампа тим, що у них вкрали вибори, - безпосередні передвісники цього вторгнення. Причиною нинішніх проблем прийнято називати колосальну поляризацію суспільства, і небезпідставно. Але справа не тільки в ній. Партійна поляризація практично розриває Сполучені Штати. Одночасно в Республіканській партії все більшої сили набирає фракція, яка ставить собі за мету підірвати демократію як такої. Кожна з цих обставин - проблема, але разом

вони утворюють воістину вибухонебезпечну комбінацію, яку Кляйнфілд і називає основною небезпекою поляризації США в XXI столітті [5].

Вже згадана Кляйнфілд переконана, що ситуацію з поляризацією в США можна змінити на краще. Один з найцікавіших варіантів, який вона пропонує для вирішення – це створення в США нової консервативної партії. Результати останніх виборів показали, що майже половина виборців США в цілому розділяє консервативні погляди, цінності і інтереси, і ця половина, зрозуміло, потребує представництва. США ж, в свою чергу, не можуть собі дозволити, щоб у цих виборців була лише партія, яка не підтримує інститут демократії (тут авторка говорить про те крило республіканців, які схильні до недемократичних принципів влади). Також авторка говорить про необхідне зміцнення державних інститутів та норм й переорієнтацію економіки на значно більшу частину населення [5].

Ноам Гідрон, Джеймс Адамс та Віл Горн у своїй статті 2020 року в «The Washington Post», порівнюючи ситуацію з поляризацією в США та європейських країнах, прийшли до висновку, що проблема США перебільшена. Адже автори переконані, що рівень поляризації в США близький до середнього по 20 інших західних демократій. Вивчаючи опитування з 1996 по 2017 рік, вони прийшли до висновку, що поляризація в США менш інтенсивна ніж, наприклад, в Іспанії, Греції чи Португалії, вона схожа за рівнем до Великобританії, Австралії та Швейцарії [27]. Проте, зважаючи на наслідки виборів президента США 2020 року (штурм Капітолію, невизнання виборів тощо), шкалу порівняння поляризацій від цих авторів можна поставити під сумнів.

Отже, сьогодні в 2021 році США і досі залишається вкрай поляризованою державою. Більш того попередній 2020 рік багатьма дослідниками названий піком поляризації за всю історію. Велику надію деякі дослідники покладали на пандемію COVID-19, яка зможе консолідувати суспільство навколо спільної біди. Адже після Другої світової війни американське суспільство було вкрай консолідоване. Проте, на жаль, нова коронавірусна хвороба стала лише черговою поляризуючою темою через різне ставлення американців до локдауну

та вірусу в цілому, не в останню чергу завдяки повістці Трампа, що роз'єднало суспільство США ще сильніше.

2.2 Політична поляризація суспільства в Україні

Україна є яскравим прикладом майже рівномірно розколотого суспільства з двома протилежними таборами, де схід / південь тяжіє до Росії, а захід / північ - до європейських сусідів. Загальний політичний вектор в країні коливається між політичними партіями та лідерами, які, з одного боку, прагнуть тісніших зв'язків із Заходом і, зокрема, ЄС, а з іншого боку, зі Сходом і, зокрема, Росією. Помаранчева революція 2004 року привела до влади прозахідних політиків; однак на виборах 2010 року президентом був обраний проросійський політик Віктор Янукович, не в останню чергу завдяки значній підтримці у східних регіонах України.

У листопаді 2013 року, після того, як Янукович не підписав політичну асоціацію та угоду про вільну торгівлю з Європейським Союзом, в Україні вибухнули акції протесту. Спочатку мирні мітинги переросли в жорсткі сутички в січні 2014 року після прийняття урядом законів про придушення протестів. У лютому 2014 року насильство загострилося, що призвело до усунення Януковича з посади парламентом. Тим часом сепаратистський та антиурядовий рух піднявся за підтримки Росії у східній та південній частинах України, пізніше на Сході розгорівся військовий конфлікт. Крим був анексований Російською Федерацією після референдуму, який на міжнародному рівні був засуджений як нелегітимний та незаконний. Пізніше, у 2014 році, криза призвела до подальшого територіального відокремлення з понад 2,6 мільйонами внутрішньо переміщених осіб та біженців та утворенням самопроголошених держав у Донецькій та Луганській областях. Ці події посилили поляризацію в країні, яка зростала роками. У міру того, як обидві політичні сторони стали більш радикальними у своїх поглядах в ході подій, діалог, а отже, і мирне вирішення стає все складнішим.

Аналітик американського дослідницького центру «Stratfor» Євген Часовський проводив дослідження стосовно збільшення поляризації в Україні [23]. Часовський пише про очевидний поділ суспільства України на Захід та

Схід. Він говорить, що різниця між жителями Львова та Донецька (ще до окупації) вкрай помітна: різна мова (у Львові українська, у Донецьку російська); різна архітектура (у Львові класична європейська, у Донецьку радянська); різні герої (у Львові вшановують пам'ять Степана Бандери, у Донецьку – Володимира Леніна). Більш того навіть сприйняття одне-одного протилежне. Громадяни Львова зазвичай сприймають людей з Донецька як проросійських, тоді як люди в Донецьку постійно говорять про націоналістів/фашистів у Львові. Звичайно, Львів і Донецьк знаходяться на крайніх кінцях спектру, проте вони, на жаль, там не самі. Погляди ще більше поляризовані на Кримському півострові, де етнічні росіяни складають більшість і який врешті-решт анексувала Росія. Часовський приходиться до висновку, що східно-західний український культурний розрив глибокий, і, як не дивно, він знайшов своє відображення в політиці країни. Результати виборів за останні 10 років демонструють чітку межу між схемою голосування в західній та центральній Україні та у південній та східній частинах країни. На президентських виборах 2005 та 2010 років, наприклад, проросійський Янукович отримав переважну підтримку на сході та в Криму, але лише незначну підтримку на заході.

На жаль, такі внутрішні політичні та культурні розбіжності важко було б подолати за звичайних обставин, але географічне та геополітичне положення України збільшує їх у геометричній прогресії. Україна - найпотужніша прикордонна країна, яка вічно потрапляла в пастку між Європою на заході та Росією на сході. З огляду на стратегічне розташування в центрі євразійського центра, країна постійно була ареною, на якій Захід і Росія борються за вплив. Перетягування каната між Росією та Заходом за Україну поступово посилювалось за останнє десятиліття. Це загостило позиції в Україні та породило дві революції, одна з яких не обійшлась без жертв, втрату важливої території та завершилось зовнішнім формуванням терористичних збройних формувань на Сході України.

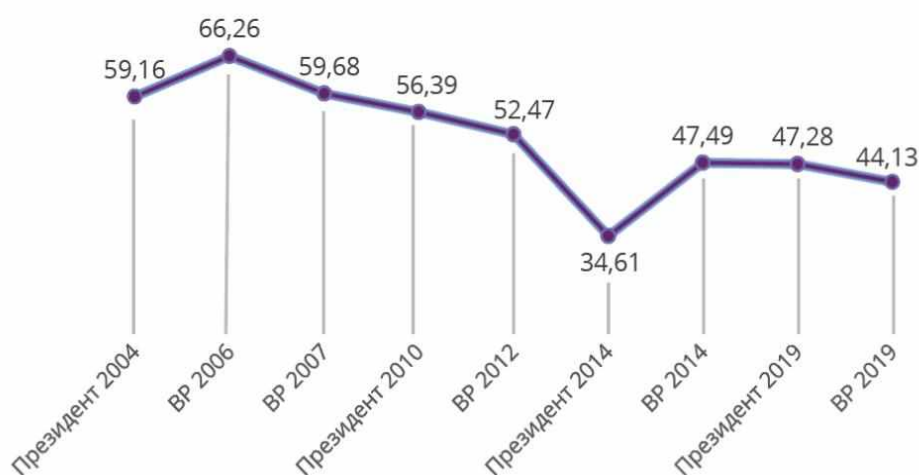
Український політтехнолог Петро Охотін, проаналізувавши результати виборів мера Києва 2020 року, прийшов до висновку, що результат: 50,6% у Віталія Кличка та високий результат кандидата від партії «ОПЗЖ» - це свідчення

поляризації суспільства в Україні. Охотін заявляє, що поляризація в Києві почала збільшуватись після Євромайдану, проте багато українських дослідників протилежної думки і вважають, що поляризація в Україні зародилася значно раніше [8].

Олександр Корнієвський у своїй роботі «Інституційні чинники поляризації сучасного політичного простору України» [6] починає відлік поляризації в Україні від 2004 року. Коли почалась передвиборча боротьба між двома політичними таборами, які активно просували питання геополітичного позиціонування між Заходом (ЄС, НАТО) і Сходом (Росія, Митний союз, СНД). Використання гасел стосовно політичної орієнтації країни вкрай вдало мобілізував електорат, проте це ж і розділяло суспільство в цілому. Варто зазначити, що на парламентських виборах 2006 року партії, що не акцентували увагу на векторі політичного розвитку, отримали вкрай незначний результат [6].

Слід згадати, що, посилаючись на дослідження Андрія Горбала, Андрія Процюка та Євгена Будерацького [3], можна прийти до висновку, що після Революцій навпаки вибори проходили більш консолідовано, а розбіжності між регіонами зменшувались (див. малюнок №1) саме у роки Революцій.

малюнок №1 «Динаміка поляризації (середня величина відхилень від загальнонаціональних результатів у громадах)»[3]

Тарас Білоус, що аналізував політику Зеленського та її вплив на поляризацію суспільства, приходять до висновку, що в Україні три питання

викликають поляризацію [1]. Мова, історія та вектор міжнародної політики – саме ці теми визначали розкол в суспільстві. Білоус переконаний, що саме вектор міжнародної політики є визначальним питанням, що поляризує українців. «По-перше, мова й історія турбують відносно незначну частину населення. Більшість переймається соціально-економічними проблемами, які значною мірою залежать від відносин з іншими державами. Окрім того, в мовній та історичній політиці є ширший спектр позицій та більше можливостей для компромісів. Натомість у зовнішній політиці простір для маневру між Росією й Заходом в української влади поступово звужувався, влада й суспільство поставали перед вибором «або — або», - пише Білоус [1]. Важливою також є думка про те, що Зеленський часів 2019 року відіграв консолідуючу роль, адже намагався поєднати в собі риси представника двох таборів, на що вказує його розгромний результат на виборах. У зовнішній політиці він постійно декларував проєвропейський вектор, у мовних та історичних питаннях уникав конкретики й наголошував на тому, що не треба розколювати суспільство, а в питанні війни обіцяв мир. Проте пізніше порядок денний Зеленського змінився, його позиціонування та погляди також почали еволюціонувати. Тепер ж йому все важче балансувати між двома таборами. В підсумку, «підйом центру» досить швидко почав відступати під тиском обох флангів, які знову поляризували суспільство. «Тут варто зауважити, що попри зсув у політиці Зеленського, більшість націонал-лібералів його все одно не почне підтримувати. Так само, як і значна частина ультраправих не пробачила Порошенку спроби домовитися з Кремлем та репресії проти «Правого сектора». Але якщо попередній президент зміг завоювати прихильність значної частини «патріотичної громадськості» мовною та історичною політикою, то для Зеленського цей варіант недоступний», - пише Білоус [1].

Аналітикиня Ірина Матвіїшин навпаки ж зосереджує свою увагу на іншому поляризуючому питанні – мові [35]. Незважаючи на вдосконалення української мови після розпаду Радянського Союзу, мова продовжує грати другу роль в порівнянні з російською мовою на більшій частині країни та в багатьох аспектах повсякденного життя. Ще з 1990-х років зусилля з регулювання та

сприяння використанню української мови замість російської виявились політично вибуховими та стали символом пострадянської кризи ідентичності незалежної України. Така політизація мови не відображає повсякденної реальності двомовної України, де російська та українська мови широко поширені та широко зрозумілі в усій країні. Російська мова залишається на вищій позиції в більшості українських міст, тоді як українська має тенденцію домінувати у сільській Україні та в колишніх габсбурзьких землях на заході, але мовна ситуація країни така, що нерідко можна почути обидві мови від однієї людини. Проте Матвіїшин переконана, що з початку 2000-х російськомовних українців активно заохочували думати про себе як про окрему та пригноблену меншину. Це повідомлення досягло піку під час анексії Криму в 2014 році Росією та подальшої кампанії "Російської весни" на півдні та сході України. З тих пір вона залишається основою гібридної війни Росії проти України, і необхідність захищати російськомовне населення України неодноразово цитується російськими ЗМІ та самим Володимиром Путіним.

Визначна роль, яку відіграють російськомовні українці у відбитті гібридного вторгнення Путіна, багато в чому змінила уявлення про мову та ідентичність в сучасній Україні, що призвело до зростання громадянської національної ідентичності, яка виходить за межі вузьких меж мови та етнічної приналежності, проте з іншої сторони саме це і призвело до нового поштовху для збільшення поляризації. Багато людей розглядали обрання єврейського російськомовного Володимира Зеленського шостим президентом України у 2019 році як вирішення мовного питання в Україні, проте, на жаль, як показує статистика, обрання Зеленського лише «приглушило» поляризацію на короткий час.

Інша дослідниця Олеся Хромейчук, керівниця Українського Інституту в Лондоні зосереджує свою увагу на третьому поляризуючому питанні – історія [23]. Оскільки Україна прагне сформувати інклюзивну громадянську національну ідентичність, яка здатна була б об'єднати суспільство, то Росія, яка веде гібридну війну проти України, використовує різні інструменти, щоб цю ідентичність «розхитати». Протидіяти фейкам недостатньо, стверджує

провідний аналітик інформаційних воєн Пітер Померанцев, який в даний час працює директором Дослідницької ініціативи Arena, що базується в Університеті Джона Хопкінса. Його дослідження визнає складність української історії та підкреслює, що "розвінчання маніпуляцій з історією, безумовно, важливе, але якщо це єдина стратегія, воно також ризикує повторити та посилити порядок денний та рамки, встановлені Кремлем". Щоб вирватися з цього порочного кола, радиться у доповіді, необхідно "сприяти більш конструктивному дискурсу навколо історії, який вводить українців до спільної національної розмови".

Успіх будь-якого майбутнього дискурсу в значній мірі залежить від здатності українців визначити спільну мову. Марія Монтегю, яка працювала дослідником доповіді "Війни пам'яті", пояснила, що різні теми, що об'єднують українців, були очевидними під час фокус-груп, що проводились у різних частинах країни. Сюди входили травми та економічні труднощі 1990-х, афганська війна Радянського Союзу та Чорнобильська катастрофа 1986 року. Учасники по всій Україні також поділяли негативне ставлення до корупції та загальне почуття стійкості. Цікаво, що ставлення до цього спільного досвіду було подібним серед українців, незалежно від їх географічного розташування. Це безпосередньо кидає виклик традиційному уявленню про Україну, яку зображують безнадійно поділеною на проросійський схід та проєвропейський захід.

Анна Чеботарьова, соціолог та координатор Української дослідницької платформи в Університеті Санкт-Галлена, вважає, що реальність на місцях є набагато менш прямолінійною. "Коли ви переходите на рівень українських областей, картина набагато більш калейдоскопічна. У всіх регіонах України існує дуже сильна місцева ідентичність», - зазначає вона [29].

Незважаючи на те, що Росія очевидно заважає об'єднанню українського суспільства, факт залишається фактом: у сучасному українському суспільстві є глибокі відмінності, що випливають з історичного досвіду. Українців слід заохочувати вирішувати наболілі проблеми таким чином, щоб поважати, а не заперечувати ці розбіжності. Найбільш проблемні питання стосуються Другої світової війни в Україні. Хоча ставлення до нацистської окупації переважно

негативне, думка значно більше розділяється щодо ролі Червоної армії, зокрема західні українці схильні акцентувати увагу на жорстокості радянського режиму. У той же час ідеалізація націоналістичного руху часів Другої світової війни на заході України часто відчужує аудиторію в інших частинах країни.

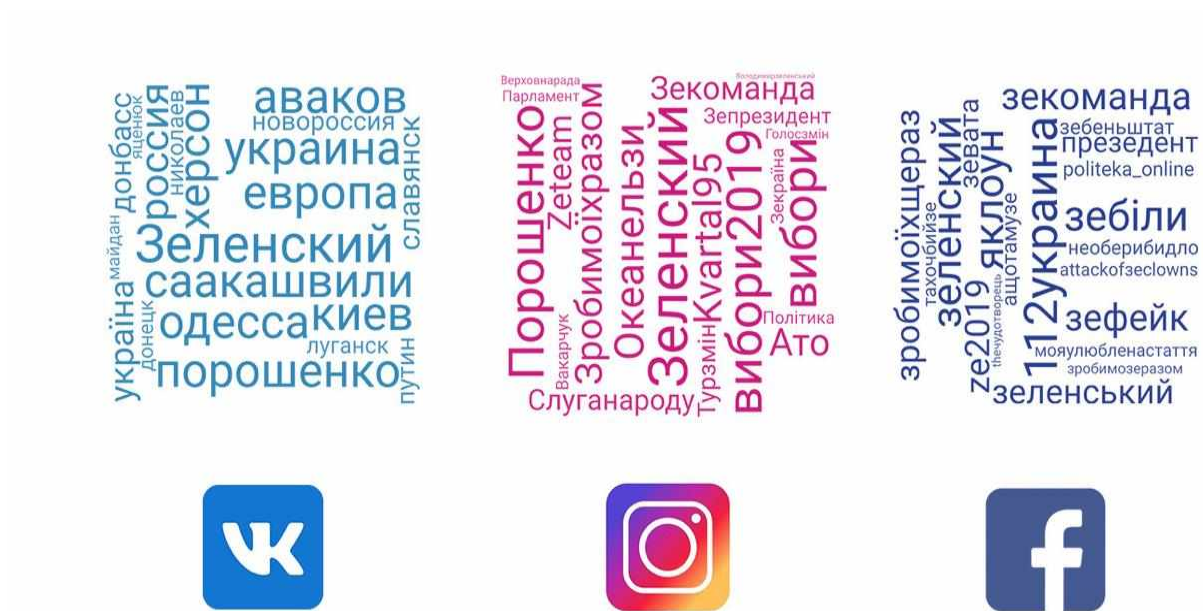
Максим Роменський разом з іншими європейськими дослідниками провели дослідження радикалізації поляризації в Україні на основі зібраних даних в Twitter [45]. Вони зареєстрували початок емоційної напруженості твітів, що відповідав зростанню рівня залучення населення до політичної ворожнечі, що підживлюються діями влади, зіткненням протиборчих груп та іноземною військовою інтервенцією. Динаміка поляризації, яку вони встановили на лютий 2014 року в даних та моделюванні, фактично збільшується приблизно в квітні та травні 2014 року, коли на південному сході України утворились самопроголошені Донецька та Луганська Народні Республіки. Це свідчить про те, що розкол думок може сприяти сепаратистським тенденціям самотійно. Спостережуване явище не є унікальним для України, і подібні процеси поглиблення поляризації, що ведуть до сепаратизму, добре відомі в інших місцях (наприклад, у Північній Ірландії). Однак у більшості випадків сепаратизм пов'язаний з більш очевидними етнічними, расовими чи релігійними відмінностями між громадами, тоді як в Україні поділ є більш тонким і впливає з невеликих культурних відмінностей, які штучно посилювались зовнішніми факторами. Результати цього дослідження показують, наскільки небезпечною може бути цілеспрямована агітація, коли вона підтримується сучасними методами інформаційної війни, оскільки вони підбурюють настрої в суспільстві, роблячи поляризовані світогляди дедалі непримиренними.

Олександр Корнієвський, досліджуючи питання причин поляризації в Україні, прийшов до висновку, що оскільки поляризація в Україні розвивалась історично, а соціум в Україні є плюральним, то це вимагає особливої моделі демократичного розвитку. Має бути врахований історико-соціальний контекст формування нашого суспільства, аби зрозуміти як будувати демократію в Україні таким чином, щоб жодна з поляризованих частин суспільства не почала ще більше віддалятися одна від одної, а навпаки зближались. Автор говорить про

дві протилежні демократичні моделі: вестмінстерська та консенсусна. На думку Корнієвського, саме друга модель є вкрай вдалою для України. Адже консенсусна демократія, спрямована на запобігання політичній дестабілізації на ґрунті світоглядної або соціальної розмежованості. Така модель характеризується, насамперед, чітким дотриманням розподілу влади, багатопартійною системою, пропорційним парламентським представництвом та коаліційним принципом формування національного уряду. Проте насправді Україна дуже часто починає будувати свою демократію з ознаками «вестмінстерської» моделі, що підходить до консолідованих суспільств. Наприклад, це проявляється в будівництві стосунків між владою та політичною опозицією, через правову невизначеність статусу останньої [6].

Ірина Матвіїшин, Оксана Іллюк та Максим Панченко у власному дослідженні про роль соціальних мереж у парламентських виборах 2019 прийшли до цікавого висновку [34]. Радикальний поділ української спільноти в Facebook та VK, що був під час президентських виборів 2019, спав, українські користувачі стали менш поляризованими. Суперництво між прихильниками Володимира Зеленського та Петра Порошенка згасло на всіх трьох соціальних платформах. 50 найкращих публікацій у Facebook на виборах в Україні стали більш різноманітними у думках, що розсіяло критику між різними партіями. Можливо, це сталось завдяки тому, що після результату Зеленського на виборах 2019 року (73%), саме Зеленський і перетворився в перші місяці в консолідатора суспільства, адже саме він обговорювався в суспільстві найбільше, а довіра до нього на той час була вкрай високою. Можливо, саме президентські вибори відіграють визначальну роль у збільшенні поляризації, адже завжди два кандидати, які проходять в другий тур починають мобілізувати електорат навколо себе, радикалізуючи власні позиції.

Попри те, що поляризація спала під час парламентських виборів, все одно суспільство не було консолідовано. Матвіїшин та інші аналітики, проаналізувавши найпопулярніші хештеги в трьох соціальних мережах під час виборів, прийшли до висновку, що найпопулярнішими були протилежні поняття (див. малюнок №2).

Наприклад, у Facebook серед найпопулярніших хештегів були одночасно «зробимо їх ще раз» (слоган партії Зеленського на виборах) та «зебіли» (негативне звертання до прихильників Зеленського).

В цьому дослідженні аналітики також проаналізували риторичну частину постів в соціальних мережах, з чого можна зробити такий висновок. У Facebook негативна риторика все ще переважає позитивну щодо всіх партій. Негативні дописи становили 53% на відміну від 10% позитивних та 37% нейтральних. В Instagram позитивні емоції переважили негативні в публікаціях про всі партії, крім Європейської солідарності (49% негативних, 29% позитивних повідомлень). Навіть Опозиційна платформа, незважаючи на досить мінімальну популярність у цих соціальних мережах, отримала 52% позитивних реакцій в Instagram (23% були негативними). Примітно, що Голос отримав найбільшу кількість позитивних реакцій (75,5%), майже на 10% більше, ніж Слуга народу [34].

Отже, якщо говорити про сьогоднішню ситуацію, то ситуація лише погіршується. Президентство Зеленського, яке в перші місяці консолідувало суспільство, тепер стало однією з причин поляризації. Збільшується частка людей, який політика та ініціативи президента не подобаються. При цьому розрив між прихильниками «Європейської Солідарності» та Петра Порошенка та «Слуги народу» та

Зеленського не зменшився. Більш того, все активніше консолідується частина суспільства навколо «ОПЗЖ» та Віктора Медведчука, особливо вона радикалізувалась після запровадження санкцій президентом проти Медведчука та підконтрольних йому телеканалів. Аналітик Фонду "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва Андрій Сухарина припускає, що поляризація під час президенства Зеленського може бути результатом інформаційної війни Росії: "Проте не можна спихати на неї всі наші проблеми, якби цього не хотілось. В нас є речі, які дійсно варто робити, наприклад, запровадження ринку землі, легалізації грального бізнесу, який попри все існує і з ним треба щось робити, приватизації державних підприємств, які часто працюють неефективно. Це всі речі, які населенням не підтримуються» [10]. Тобто крім впливу Росії, в Україні часто піднімаються питання, до яких у українців є вкрай різне ставлення, що також погано впливає на національну єдність. Тобто до вже звичних поляризуючих тем: мова, історія, політичний вектор розвитку, - додалися ринок землі, легалізація грального бізнесу, проституції та марихуани, приватизація державних підприємств тощо.

РОЗДІЛ III.

Порівняльна характеристика явища політичної поляризації суспільства в США та Україні

Починаючи порівняльний аналіз політичної поляризації суспільства в Сполучених Штатах Америки та в Україні, слід для початку окреслити часові рамки. Адже в цій темі серед дослідників одностайності так і не було знайдено, ми будемо керуватись найбільш поширеною думкою.

В США політичні аналітики точкою відліку збільшення поляризації вважають 1960-ті роки. Спочатку поштовхом стали рухи за права меншин (жінок, афроамериканців, ЛГБТ тощо), пізніше це була В'єтнамська війна та Вотергейтський скандал. Пізніше масло у вогонь поляризації підлив Рональд Рейган, який просував консервативну адженду. Потім глобальна війна з тероризмом, яку після 11 вересня розпочали Сполучені Штати, також стала проблемою, яка вплинула на поляризацію.

В Україні ж часто збільшення поляризації пов'язують із Помаранчевою Революцією та Революцією Гідності. Проте відлік слід вести від здобуття Україною незалежності. Адже в 1991 році українське суспільство було досить консолідовано, на що вказують результати Всеукраїнського референдуму 1991 року - абсолютна більшість українців підтримала ідею незалежності України: і в Донецькій області (83%), і в Криму (54%), і у Львівській області (97%), після цього всі дослідження вже вказують на збільшення «прірви» між різними частинами українців.

Порівняльний аналіз політичної поляризації суспільства США та України в XXI ст. був здійснений на основі таких критеріїв порівняння як наявність чи відсутність спільних ознак цього явища. В цьому дослідженні аналіз був здійснений на основі критерію наявності/відсутності таких суспільно-політичних явищ, які поляризують суспільство: інститут виборів, спірні історичні питання, соціальні мережі та ЗМІ, мовне питання, вибір міжнародного політичного вектора, війна, релігія, партійна система тощо.

Розпочати порівняльний аналіз слід зі спільних характеристик, що впливають на збільшення поляризації в обох країнах. Адже, дослідивши певні

спільні ознаки, можна зрозуміти на що вони в подальшому можуть вплинути, маючи перед собою досвід іншої держави.

Вибори у збільшенні поляризації суспільства відіграють визначальну роль, особливо якщо це вибори президентські. Коли кандидати в президенти називають своїх опонентів аморальними чи корумпованими (саме таку форму поведінки вони найчастіше і використовують), саме цим вони розділяють суспільство на «ми» і «вони», де кожна група дивиться на іншу зі зростаючою недовірою, упередженістю і ворожістю.

Ситуація в США вказує на те, що в суспільстві вкрай поширена ідея «якщо переможеш ти, програю я». Кожна сторона розглядає іншу як загрозу нації чи образу її життя, якщо інша політична партія знаходиться у владі. А вибори лише стають лакмусовим папірцем, на якому проявляється ця ворожнеча. Тут слід згадати події штурму Капітолію в 2021 році, коли прихильники Трампа, які не визнали результати виборів президента 2020 увірвались в парламент, адже для них прихід до влади демократів означав втрату їх нації. З іншої сторони, після штурму всі ліберально налаштовані медіа та соціальні мережі почали блокувати сторінки Трампа та його прихильників, а саме соціальні мережі відіграють найголовнішу роль в комунікації для будь-якого політичного табору. Демократи ж навпаки вбачали в діях Трампа загрозу для США, через що і вдалися до радикальних методів, аналогічно до прихильників Трампа. Отже, вибори президента США стали таким поштовхом для поляризації американців, що події після виборів поставили під питання демократичні устої всієї країни.

В Україні ж ситуація не надто відрізняється. Ірина Матвіїшин, Оксана Іллюк та Максим Панченко у власному дослідженні про роль соціальних мереж у виборах в Україні прийшли до висновку, що радикальний поділ української спільноти в соціальних мережах перепавав саме на час президентських виборів 2019, більш того до виборів парламентських того ж року, що відбулись через 2 місяці, поляризація спала. Ще одним доказом збільшення поляризації через президентські вибори є Помаранчева Революція, яка стала результатом виборів президента 2004 року. Авжеж тут слід згадати про фальсифікації на виборах, як причину Революції, проте це не заперечує того, що суспільство під час боротьби

«Ющенко-Янукович» було вкрай поляризованим. Адже перший позиціонував себе як проєвропейський кандидат від заходу України, а другий – як проросійський кандидат від сходу України. Ідеї, які вони пропонували були теж протилежними, Ющенко обіцяв відновлення історичної пам'яті, яку вбивав СРСР, Янукович обіцяв статус державної мови для російської тощо. Не менш поляризованим суспільство було під час виборів президента 2010 року та 2019 року. Варто зазначити, що те саме дослідження Ірини Матвіїшин та її колег [34] показало, що парламентські вибори не викликають такої поляризації, через представлення різних позицій та представлення тих, хто «по центру» - між двома вогнями. У США через двопартійну систему всі вибори викликають збільшення поляризації через відсутність потужних представників, які знаходяться на політично-ідеологічному спектрі між республіканцями та демократами.

Ще одне вкрай важливе питання, яке часто поляризує суспільство як в США, так і в Україні – це історія.

Хоч в США історична пам'ять не відіграє визначальну роль у поляризації суспільства, проте все одно має вплив на ці процеси. Наприклад, у час найвищої напруги руху Black Lives Matter у США. Історичні питання стали також питанням поляризації. Питання знесення пам'ятника Колумбу та інших визначних, проте суперечливих персоналій. Взагалі коли активізується антирасистський рух у будь-яких проявах, одразу «історичні рани», а саме рабство починає активно обговорюватись. І хоча стосовно рабства в американському суспільстві існує певний консенсус у негативному ставленні, проте не все суспільство готове таким же чином ставитись до визначних колонізаторів та работорговців. Тому історія США і досі є питанням, що поляризує суспільство.

В Україні ж найбільш проблемні історичні поляризуючі питання стосуються Другої світової війни в Україні. Хоча ставлення до нацистської окупації переважно негативне, думка значно більше розділяється щодо ролі Червоної армії, зокрема західні українці схильні акцентувати увагу на жорстокості радянського режиму. У той же час ідеалізація націоналістичного руху часів Другої світової війни на заході України часто відчужує аудиторію в

інших частинах країни. Тобто саме радянське минуле викликає найбільші розбіжності у поглядах українців, а тому стає гарним інструментом для збільшення поляризації українського суспільства. Це не лише питання Другої світової війни, але й питання Голодомору та інших радянських репресій, це питання радянської окупації, це питання приєднання до УРСР Криму у 1954 році, це й різне відношення до таких постатей як Ленін, Сталін, Хрущов, Горбачов тощо.

До спільних ознак слід також додати і важливу роль соціальних мереж при збільшенні поляризації. Велика кількість досліджень як в США, так і в Україні, приходять до одного висновку: соціальні мережі, які покликані були стати майданчиком для комунікації та діалогу, на жаль, перетворились на майданчик для політичних баталій та інструмент збільшення поляризації суспільства. На це вказує і дослідження Ірини Матвіїшин [35], і Маркус Пройор [44], і Деймон Сентола [22], і багато інших. Американський соціолог Деймон Сентола провів дослідження, в якому дві групи людей з вкрай різними політичними поглядами розмовляли між собою в соціальних мережах на вкрай «поляризуючі» теми: вільний обіг зброї, міграція та безробіття. Після цього серед учасників провели опитування, яке показало, що після діалогу кожен учасник почав притримуватись більш помірних поглядів. Кожна група почала «зсуватись» в своїх поглядах ближче до протилежних поглядів «політичного спектру». Тобто соціальні мережі мали б навпаки сприяти урівноваженню поглядів в суспільстві, проте чому це не так? Сентола відповідальність покладає на «інфлуенсерів». Адже найбільш популярні соціальні мережі є вкрай централізованими, а центрами виступають саме ці «інфлуенсери», тобто люди, до думок яких прислухаються. Експеримент ж Сентола проводив в «егалітарній» соціальній мережі, де нема більш чи менш популярних людей. Сентола пише, що в централізованих мережах ідеї фільтруються, або навіть блокуються потужними «інфлуенсерами». В централізованих соціальних мережах якщо «інфлуенсер» демонструє хоч малу упередженість, вона ж посилюється в усій групі, що його оточує. Збільшення поляризації можливе завдяки соціальним мережам через їх алгоритми, які централізують вашу онлайн «стрічку» навколо кількох впливових

особистостей. Завдяки цьому упереджені популярні особистості здійснюють непропорційно великий вплив на суспільство, дозволяючи чуткам та припущенням перетворюватись в широко поширені оманливі переконання [22]. Саме така ситуація і складається в соціальних мережах як в Україні, так і в США.

Існують й відмінні характеристики у поляризаційних процесів в США і в Україні, порівняння яких допоможе нам зрозуміти, які можливі сценарії розвитку подій в тому чи іншому суспільстві, адже тенденції поляризації в двох країнах вкрай схожі.

Мовне питання, як фактор поляризації, дійсно є унікальним для України. Адже в США мовна проблема ніколи не обговорювалась і не викликала запитань, адже ніхто не заперечує першість англійської мови в США. Єдиний варіант, коли згадують про інші мови та їх статус, коли порушують вкрай поляризуюче питання біженців з Латинської Америки. Проте все одно, в порівнянні з Україною, мова ніколи не викликала значних дискусій серед американської громадськості.

В Україні ж українська мова продовжує грати другу роль в порівнянні з російською мовою на більшій частині країни та в багатьох аспектах повсякденного життя. Ще з 1990-х років зусилля з регулювання та сприяння використанню української мови замість російської виявились політично вибуховими та стали символом пострадянської кризи ідентичності незалежної України. Російська мова залишається на вищій позиції в більшості українських міст, тоді як українська має тенденцію домінувати у сільській Україні та в колишніх габсбурзьких землях на заході, але мовна ситуація країни така, що нерідко можна почути обидві мови від однієї людини. Проте з початку 2000-х російськомовних українців активно заохочували думати про себе як про окрему та пригноблену меншину. Це повідомлення досягло піку під час анексії Криму в 2014 році Росією та подальшої кампанії "Російської весни" на півдні та сході України. З тих пір вона залишається основою гібридної війни Росії проти України, і необхідність захищати російськомовне населення України неодноразово цитується російськими ЗМІ та самим Володимиром Путіним [34]. Мова в Україні, завдяки використанню мовного питання політиками для

мобілізації електорату та завдяки роздмухуванню цього питання зі сторони Росії, як елементу гібридної війни, стала чи не визначальним питанням, яке поляризує суспільство.

Ще один фактор, який по-різному впливає на збільшення поляризації в цих країнах – це вектор міжнародної політики. В США дискусія навколо цього питання не проявляється так яскраво як в Україні. Зазвичай суспільство США поляризується навколо питання міжнародної політики, лише в питаннях війни (В'єтнамська війна, Афганська війна, війна в Іраку, торгівельна війна з Китаєм тощо). Адже у будь-якій війні, в яку встрягає США можливі дві протилежні полярні погляди на неї. Ти або за, або проти.

В Україні ж ситуація відрізняється, окрім війни, яка завжди є поляризуючим фактором, Україна завжди знаходиться перед цивілізаційним вибором: Захід чи Схід; Європа та США чи Росія. Більшість переймається соціально-економічними проблемами, які значною мірою залежать від відносин з іншими державами. Окрім того, в мовній та історичній політиці є ширший спектр позицій та більше можливостей для компромісів. Натомість у зовнішній політиці простір для маневру між Росією й Заходом в української влади поступово звужувався, влада й суспільство поставали перед вибором «або — або» [1]. Важливою також є думка про те, що Зеленський часів 2019 року відіграв консолідуючу роль, адже намагався поєднати в собі риси представника двох таборів, на що вказує його розгромний результат на виборах. У зовнішній політиці він постійно декларував проєвропейський вектор, у мовних та історичних питаннях уникав конкретики й наголошував на тому, що не треба розколювати суспільство, а в питанні війни обіцяв мир. Проте пізніше порядок денний Зеленського змінився, його позиціонування та погляди також почали еволюціонувати. Тепер ж йому все важче балансувати між двома таборами.

Цікавою є роль релігії у поляризаційних процесах суспільства США та України. Хоч дослідник Карозерс переконаний, що релігійний конфлікт має місце серед причин поляризації США, він представлений протистоянням фундаменталістів центра країни і помірно релігійно та секулярно налаштованого населення узбережжя, проте слід визнати, що в Україні поляризація навколо

релігії значно потужніша. Піком релігійної поляризації в Україні є отримання Томосу Православною Церквою України. Політизація цього процесу та маргіналізація вірян УПЦ МП в очах прихильників одного політичного табору, напряду вплинуло на те, що українське суспільство поділилось на дві частини: ті, хто підтримують ПЦУ і ті, хто вважають, що ПЦУ розкольники православ'я, і залишаються вірними УПЦ Московського Патріархату. Порошенко, який використовував Томос як свій політичний дивіденд у політичній боротьбі, посприяв тому, що Томос став частиною української політики, а отже і одним з чинників збільшення поляризації в країні. Наступний президент все ж не асоціював себе з жодною з цих Церков, чим допоміг зменшити напругу між вірянами. Релігійна поляризація в Україні дійсно пішла на спад, проте Вселенський Патріарх Варфоломій вперше після надання Томосу про автокефалію Православній церкві України приїде до Києва на День незалежності 24 серпня 2021 року, що може дати новий поштовх до поляризації.

Розглядаючи питання поляризації також слід згадати про роль партійної системи в цих двох державах. Езра Кляйн, автор широко обговорюваної книги, що вийшла в 2020 році, «Чому ми поляризовані», писав, що злиття політичних переконань і ідентичностей почалось в США дуже давно, після Громадянської війни 1861-1865 рр. Вкрай проста, дуалістична система партій «вимагала» розмежування на два табори. Расові, релігійні, ідейні конфлікти розводили людей всього на дві групи, так що кожна з них стала «мегаідентичністю». По суті, це два «типи» людей, яким дуже важко порозумітись, які стали продуктом саме двопартійної системи США.

В Україні ж багатопартійна система ж навпаки сприяє зниженню поляризації в країні, через те, що існує безліч представників різних напрямків – від лівих до правих, від консерваторів до лібертаріанців, від націоналістів до космополітів. Ірина Матвіїшин, на прикладі свого дослідження, довела, поляризація під час парламентських виборів в порівнянні з президентськими йде на спад. Висновком може бути думка: двопартійні системи сприяють поляризації суспільства, багатопартійність навпаки ж її стримує.

Наслідки, які випливають з поляризації, завжди небезпечні – поляризація це процес, який ніколи не супроводжується позитивними ефектами на суспільство. Важливо, що поляризація ніколи не є самопричиною, вона завжди супроводжується іншими причинами, в Україні це, наприклад, гібридна війна з Росією, а в США, наприклад, двопартійна система. Результати поляризації непередбачувані і це підтверджує сучасна історія України – анексія Криму, війна в Донецькій та Луганській областях, спроби до переворотів на місцях в інших областях. Попри інші причини, без поляризації все це навряд було б можливе, адже Росії було б набагато важче воювати з консолідованим суспільством. В США ж, на щастя, не було таких радикальних наслідків, найбільш «яскравим» результатом став штурм Капітолію 6 січня 2021 року, проте він не призвів до людських втрат чи революцій. В США наслідки проявляються в щоденному протистоянні в соціумі між прихильниками різних політичних сил, які з кожним днем стають все більш непримиренними.

Найголовніший і найнебезпечніший висновок цього порівняльного аналізу – це те, що поляризація в обох країнах і далі зростає, на це вказують всі дослідження. Є схожа тенденція в США та в Україні, що одразу після президентських виборів напруження спадає, проте це лише короткочасний ефект – можна припустити, що наступні вибори як в США, так і в Україні будуть ще поляризованішими. Проте є і позитивна характеристика в обох країнах: сьогоднішній президент США Джозеф Байден та сьогоднішній президент України Володимир Зеленський позиціонують себе, як представники усіх громадян, обидва декларують курс на об'єднання країн. Проте проблеми поляризації не вирішуються за один президентський строк, тим паче, що обидва президенти все одно піднімають питання, які поляризують суспільство, навіть, якщо вони не ставлять перед собою такої мети. У Зеленського це, наприклад, відкриття ринку землі, а у Байдена, наприклад, влаштування на високі посади в уряді активних представників ЛГБТ+ спільноти. Проте, оскільки обидва президенти все одно не використовують поки поляризаційної та агресивної риторики, тенденція збільшення поляризації може дійсно вповільнитись. Саме відхід найвищого ешелону влади в обох країнах від поляризованої риторики;

вирішення поляризованих проблем, обходячи крайні та радикальні рішення; організація діалогу між поляризованими сторонами суспільства можуть зменшити градус поляризації. Прихід до влади «центристів» або «консенсусних» політиків також може змінити ситуації, на це вказує розгромна перемога Зеленського на виборах 2019 року, проте найважче – після цього втримати цей консенсус суспільства та не поляризувати суспільство іншими питаннями.

ВИСНОВКИ

Політична поляризація суспільства – це одна з найнебезпечніших проблем сучасних країн: не лише в США чи в Україні, але й в інших країнах, адже поляризацію вкрай «вигідно» використовують в своїх цілях політики задля мобілізації електорату, а недружні країни задля дестабілізації ситуації в державі. Виявом цього стали: референдум про «Брекзит» в Великій Британії, Революція Гідності в Україні, вибори президента в Україні 2019 року; вибори президента США в 2016 та 2020 роках; протести проти заборони абортів в Польщі 2020-2021 рр, різне відношення до мігрантів в країнах ЄС, вихід Туреччини із Стамбульської конвенції в 2021 році тощо.

Політична поляризація веде за собою катастрофічні наслідки: деконсолідація нації, поява сепаратистських течій, нестабільність держави, численні протести. В найгіршому варіанті – громадянська війна та людські жертви. Тому дане дослідження та висновки, що воно показало, є вкрай актуальними та важливими не лише для України, але й для усього світу.

1. У I розділі з'ясовано теоретичне підґрунтя дослідження явища політичної поляризації, як соціально-політичного процесу, при якому крайні погляди на деякі державні питання стають все більш поширеними в суспільстві. Зокрема обґрунтовані різні підходи до причин виникнення цього явища в різних державах. Було з'ясовано, що серед основних причин загострення поляризації суспільства найчастіше зустрічаються такі: історичні суперечливі питання, політичні інститути, політичні лідери, міжнародна політика, соціальна нерівність, медіа та соціальні мережі, популізм, двопартійна система, глобальні питання тощо. Досліджена також еволюція поглядів мислителів та дослідників цієї теми в різні часи: на початку другої половини ХХІ століття, наприклад, були переконані, що поляризація суспільства – це наслідок поляризації еліти (питання поляризації суспільства майже не досліджувалось), а вже з 1990-тих акцент досліджень почав також переміщатись на поляризацію самого суспільства. Більш того з'явилися науковці, що заявляли про поляризацію суспільства, як причину поляризації еліт. Досліджено також яким чином розвиток технологій та еволюція технічного забезпечення людства впливає на збільшення поляризації.

З'ясовано, що велику роль у поляризації суспільства займають такі політичні інститути: політична партія, вибори та політичні лідери. Підсумком до цієї частини є те, що дослідження цього явища ускладняється тим, що досить важко чітко визначити феномен політичної поляризації, адже навіть дослідники не прийшли до одностайного висновку стосовно причин та процесів цього явища.

2. У II розділі було визначено основні передумови та наслідки розвитку політичної поляризації суспільства в США в XXI столітті. Було зосереджено увагу на головних історичних, суспільно-політичних та зовнішніх причинах зародження та загострення поляризації в США та наслідків цих процесів. Аналіз різних робіт американських науковців та дослідження процесу політичної поляризації суспільства в США підвело до підсумку, що основною причиною загострення політичної поляризації в США є посилення ідеологізації партій в країні до крайнощів на ідеологічному «ліво-правому» спектрі. Проте є інші причини загострення поляризації, деякі з яких, в свою чергу, і посприяли посиленню ідеологізації партій: етнічний конфлікт, який виражається через расовий конфлікт; вкрай проста дуалістична система партій, що «вимагає» розмежування на два табори; політична риторика, коли політичні лідери називають своїх опонентів аморальними чи корумпованими; релігійний конфлікт, який представлений протистоянням фундаменталістів центра країни і помірно релігійно та секулярно налаштованого населення узбережжя; сучасні медіа, які роздмухують будь-який політичний конфлікт; сутнісна боротьба між політиками, яка ведеться навколо самої природи режиму і глибоких уявлень про життя; ідеологічний конфлікт суспільства, що стосується суперечки довкола «великої» та «малої» держави; висування партіями більш ідеологічних кандидатів, які краще мобілізують маси; реакція опозиції, яка часто використовує ті ж методи, що і владна партія. Ключовими ж ознаками поляризації в США було визначено: втрату «загальної реальності» і спільної мови, демонізацію одне-одного противниками і злиття політичних поглядів з ідентичністю.

3. У II розділі були також з'ясовані передумови та наслідки політичної поляризації в українському суспільстві в XXI столітті. Аналіз різних робіт

українських та іноземних науковців та дослідження процесу політичної поляризації суспільства в Україні підвело до підсумку, що основна причина загострення політичної поляризації в Україні - це східно-західний український культурний розрив, який штучно посилювали зовнішніми факторами, а саме гібридною війною зі сторони Росії, та внутрішньою політичною боротьбою. Цей культурний розрив впливає з трьох складових: мова, що стосується штучно створеної мовної кризи, де російськомовній частині України нав'язали їх інакшість; історія, що стосується кризи національної ідентичності України та вектор міжнародної політики, який проявляється в цивілізаційному виборі перед Україною - Західний світ чи Росія. Також з'ясовано, що питання, які нещодавно вийшли на порядок денний української влади, також поляризують суспільство: ринок землі, легалізація грального бізнесу, проституції та марихуани, приватизація державних підприємств тощо.

4. У III розділі окреслені спільні та відмінні риси проявів політичної поляризації в США та в Україні в XXI столітті. З'ясовано, що велика кількість рис, що характеризували поляризацію в США наявні і в українській поляризації (й навпаки), що настановує на висновок, що ігнорування даної проблеми в цих країнах може призвести до схожих наслідків: як то війна та сепаратизм, чи штурм парламенту. Таким чином спільними ознаками виявились: визначна роль такого політичного інституту як вибори у загостренні поляризації в обох країнах; тиражування історичних проблемних питань: Друга світова війна в Україні, чи рабство в США; важлива роль медіа, які часто приймають одну зі сторін та роздмухують проблемне питання, та соціальних мереж, які через «інфлуенсерів» та власні алгоритми мобілізують громадян у різні поляризовані між собою товариства. Проте були виявлені і відмінні риси: мовне питання є активним каталізатором поляризації лише в Україні, проте важливо зазначити, що це відбувається через зовнішній вплив; Україна, через своє розташування між двома цивілізаціями, де з одного боку ЄС, а з іншого Росія, завжди знаходиться в глибокій суспільній дискусії: до якого табору доєднатись – в США схожої проблеми немає; в Україні значну роль також відіграє релігійне питання, також не в останню чергу завдяки політизації теми; в США партійна дуалістична

система сприяє загостренню політичної поляризації через те, що лише дві політичні сили можуть мобілізувати навколо себе електорат. Ще однією вкрай важливою рисою є те, що обидві країни, на що вказують численні дослідження, так і не стали на шлях зменшення поляризації, вона лише загострюється. Що підводить до основного підсумку, що обидві країни повинні викоринювати з порядку денного всі поляризуючі теми та знаходити консенсус серед більшості населення, адже, як показує історія, наслідки можуть бути катастрофічні. Саме відхід найвищого ешелону влади в обох країнах від поляризованої риторики; вирішення поляризованих проблем, обходячи крайні та радикальні рішення; організація діалогу між поляризованими сторонами суспільства можуть зменшити градус поляризації. Прихід до влади «центристів» або «консенсусних» політиків також може змінити ситуацію, на це вказує розгромна перемога Зеленського на виборах 2019 року, проте найважче – після цього втримати цей консенсус суспільства та не поляризувати суспільство іншими питаннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус Тарас. Політичний поворот Зеленського та ризики поляризації суспільства. 2021. Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/chim-nebezpechna-polyarizaciya-suspilstva-dlya-ukrayini/>
2. Быков А.Ю., Аспекты поляризации: дискуссии о политических настроениях в американском обществе. 2017. RUDN Journal of Political Science 2017 Vol. 19 No 1.
3. Горбаль А., Яценко А., Бударакский Е. Выборы как маркер. Действительно ли в Украине существует электоральная поляризация. 2021.
4. Дюверже. Политические партии. М.: Академический проект, 2002
5. Кляйнфилд Рейчал. Американская демократия: измениться, чтобы выжить. 2021.
6. Корнієвський Олександр, Інституційні чинники поляризації сучасного політичного простору України. Наукові записки ІІІЕНД ім. І.Ф. Кураса. Випуск 6 (68).
7. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Хуан Лінц // Демократія: Антологія... – С. 802–826.
8. Охотін Петро. Вибори столичного голови: як розподілялися електоральні настрої киян. 2020. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/27/pogljad/polityka/vybory-stolychnoho-holovy-yak-rozpodilyalysya-elektoralni-nastroyi-kyuan>
9. Партійна поляризація політики у Сполучених Штатах. Голос Америки. Українською. 2010. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=AAgM4UJhcX4>
10. Сухарина Андрій, Бабій Галина. Україні відбувається поляризація суспільства щодо підтримки політики президента. 2019. Режим доступу: http://ukr.radio/news.html?newsID=91830&fbclid=IwAR0FrquKs107ZS8H_NjLgbEGpTygjCjmWdu3lbPkaq6rB_OR3dRXg8oT7ko
11. Трудолюбов Максим., Почему перед выборами в США общество так расколото — и почему это не так уж страшно?. 2020. Режим доступу:

<https://meduza.io/feature/2020/11/03/pochemu-pered-vyborami-v-ssha-obschestvo-tak-raskoloto-i-pochemu-eto-ne-tak-uzh-strashno>

12. Щербина Максим. Трамп чи Байден? Буде лише гірше і ось чому. 2020.

Режим

доступу:

<https://www.youtube.com/watch?v=V87wU9KUfbQ&list=PLOWNkHTFkkrMGRxl7WmFAbeY859DdoOuY&index=11>

13. Abramowitz A.I. Donald Trump, Partisan Polarization, and the 2016 Presidential Election. Sabato's Crystal Ball. 2016, June 30 [cited 2016 Nov 18]. Available at: <http://www.centerforpolitics.org/crystalball/articles/donald-trump-partisan-polarization-and-the-2016-presidential-election> .

14. Abramowitz Alan I., Saunders Kyle L.. Is Polarization a Myth? (<https://www.cpp.edu/~smemerson/business318/AbramCulWarMythVSFIORINA.pdf>)

15. Abramowitz, Alan I., and Kyle L. Saunders. 1998. “Ideological Realignment in the U.S. Electorate.” *Journal of Politics* 60 (3): 634–52.

16. Angelusz, Róbert – Róbert Tardos (2011), “Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál”, in: Tardos, Róbert - Zsolt Enyedi - Andrea Szabó eds., *Részvétel, képviselet, politikai változás*, Budapest, *Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány*, pp. 347-382.

17. Barber Michael and McCarty Nolan. Causes and Consequences of Polarization.

Режим

доступу:

<https://www.apsanet.org/portals/54/Files/Task%20Force%20Reports/Chapter2Mansbridge.pdf>

18. Belich Robert, *The Polarized Public: A Product of Party Polarization?* 2017. *Xavier Journal of Politics*, Vol. VII (2017): 1-20

19. Bishop B., Cushing R.G. *The Big Sort: Why the Clustering of Like-Minded America Is Tearing Us Apart*. Boston: Houghton Mifflin: 2008.

20. Broockman D. *Approaches to Studying Representation* [working paper]. Berkeley: University of California; 2014.

21. Carothers Thomas, O’Donohue Andrew. *How to understand the Global Spread of Political Polarization*. 2019. Режим доступу:

<https://carnegieendowment.org/2019/10/01/how-to-understand-global-spread-of-political-polarization-pub-79893>

22. Centola Damon, Why Social Media Makes Us More Polarized and How to Fix It. 2020 Режим доступа: <https://www.scientificamerican.com/article/why-social-media-makes-us-more-polarized-and-how-to-fix-it/>

23. Chausovsky Eugene, Ukraine's Increasing Polarization and the Western Challenge. 2014. Режим доступа: <https://worldview.stratfor.com/article/ukraines-increasing-polarization-and-western-challenge>

24. Downs, Anthony (1957), An Economic Theory of Democracy, Harper and Row, New York

25. Fiorina Morris P. and Abrams Samuel J., Political Polarization in the American Public. 2008

26. Fiorina, Morris P., Samuel J. Abrams, and Jeremy Pope. 2005. *Culture War? Myth of a Polarized America*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

27. Gidron Noam, James Adams and Will Horne. Americans hate the ‘other side’ in politics. But so do Europeans. The Washington Post. 2020. Режим доступа: <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/11/06/americans-hate-other-side-politics-so-do-europeans/>

28. Higley, John - Michael Burton (2006), Elite Foundations of Liberal Democracy, Lanham, MD, Rowman & Littlefield

29. Khromeychuk Olesya. Kremlin memory wars and the search for a unifying Ukrainian national identity. 2020. Режим доступа: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/kremlin-memory-wars-and-the-search-for-a-unifying-ukrainian-national-identity/>

30. Körösenyi András, Political Polarization and its consequences on democratic accountability. 2013, с.28

31. Layman, Geoffrey and Thomas Carsey. 2002. “Party Polarization and ‘Conflict Extension’ in the American Electorate.” *American Journal of Political Science* (December): 786-802.

32. Layman, Geoffrey C. - Thomas M. Carsey (2002), "Party Polarization and 'Conflict Extension' in the American Electorate", *American Journal of Political Science* Vol. 46, No. 4, pp. 786-802.
33. Lupu, Noam. 2015. "Party Polarization and Mass Partisanship: A Comparative Perspective." *Political Behavior* (June): 331-356.
34. Matviyishyn I., Iliuk O., Panchenko M. Memocracy: What role social networks played in Ukraine's parliamentary vote. 2019. Режим доступу: <https://ukraineworld.org/articles/infowars/memocracy-what-role-social-networks-played-ukraines-parliamentary-vote>
35. Matviyishyn Iryna, How Russia Weaponizes The Language Issue In Ukraine. 2020. Режим доступу: <https://ukraineworld.org/articles/ukraine-explained/how-russia-weaponizes-language-issue-ukraine>
36. McCarty N., Keith T.P., Howard R. *Polarized America: The Dance of Ideology and Unequal Riches*. Cambridge, MA: The MIT Press; 2006.
37. McCarty Nolan, *Polarization: What Everyone Needs to Know*. 2019
38. McCoy Jennifer Lynn. Extreme political polarization weakens democracy – can the US avoid that fate?. 2018 p. Режим доступу: <https://theconversation.com/extreme-political-polarization-weakens-democracy-can-the-us-avoid-that-fate-105540>
39. Pildes, Richard. 2011. "Why the Center Does Not Hold: The Causes of Hyperpolarized Democracy in America." *California Law Review* (April): 273-334.
- Pisani-Ferry Jean, *Responding to Europe's Political Polarization*, 2016. Режим доступу: <https://www.strategie.gouv.fr/english-articles/responding-europes-political-polarization>
40. *Political Polarization in the American Public*. Pew Research Center Report; [updated 2014 Jun 12; cited 2016 Nov 13]. Available from: <http://www.people-press.org/2014/06/12/political-polarization-in-the-american-public> .
41. Poole Keith and Rosenthal Howard, *The Polarization of American Politics*. *The Journal of Politics* [Vol. 46, No. 4 \(Nov., 1984\)](#), pp. 1061-1079
42. Poole, Keith & Howard Rosenthal. 2007. "On Party Polarization in Congress." *Daedalus* (2007): 104-108.

43. Prior M. Media and Political Polarization. Annual Review of Political Science. 2013 [cited 2016 Nov 22]; 16: 101—127.
44. Prior, Markus. 2007. Post-Broadcast Democracy: How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections. New York: Cambridge University Press.
45. Romenskyy Maksym, Spaiser Viktoria , Ihle Thomas, Lobaskin Vladimir. Polarized Ukraine 2014: Opinion and territorial split demonstrated with the bounded confidence XY model, parametrized by Twitter data. Royal Society Open Science 5(8). 2018.
46. Ruggeri Kai, Political Polarization: Often Not as Bad as We Think. 2021 Режим доступу: <https://www.publichealth.columbia.edu/public-health-now/news/political-polarization-often-not-bad-we-think>
47. Schumpeter, A. Joseph. (1987 /1942/), Capitalism, Socialism and Democracy, London, Unwin
48. The Global Challenge of Political Polarization – Carnegie Live. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=XaNkIM24Mw&t=2041s>
49. Theriault Sean M., Party Polarization in the US Congress: Member Replacement and Member Adaptation. 2016.
50. Trump v Biden: The Final Debate. 2020. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=yGPfKkjDIts>